

A MAGYAR SZLAVISZTIKA GYERMEKKORÁBÓL

(Az eperjesi kör szláv vonatkozásai)

Írta: SZIKLAY LÁSZLÓ

A XIX. század második és harmadik évtizede Magyarországon a nemzeti differenciálódás korszaka. Az a középneemesség, amely Bécs sajátos gyarmatosító politikája s a Habsburg-politikát támogató nagybirtokos arisztokrácia önző, hazaellenes magatartása következtében szinte ország-szerte válságos anyagi helyzetbe került, gyűlölettel fordult szembe a gazdasági válságot okozó társadalmi és politikai renddel és polgári átalakulást sürgetett. Az elmúlt viharos évszázadok s az említett Habsburg gyarmatosító politika okozta, hogy az országnak nem volt olyan erős polgársága, amilyen erre az időre már nemcsak nyugaton, hanem a Habsburgok ipari tartományaként, fegyvertáraként szereplő Csehországban is kifejlődött, — ezt a feudalizmus teljes felszámolásáért, az új kapitalista rendért harcoló polgárságot nálunk részben a helyzetével elégedetlen középneemesség pótolta. Persze, akár csak az egész ország minden egyes társadalmi rétege, maga a középneemesség is többnyelvű: sorai között a magyarokon kívül bőségesen találunk szlovák, szerb, horvát, román, német és más eredetűeket is. A tárgyalt korszakban a feudális rend és főleg Bécs ellen harcoló középneemesség soraiban viszont betetőződik az a folyamat, amely már a XVIII. század második felében elkezdődött: harca az új világért szorosan kapcsolódik az egységes, nemzeti magyar Magyarországiért folytatott harchoz s nem magyar eredetű tagjai is csatlakoznak a magyar nemzethez. Az az értelmiség viszont, amely részben kismemesi, részben kispolgári, részben pedig népi eredetű, nem követi a középneemességet ezen az úton. Egy ideig — szinte egészen 1867-ig — csaknem ugyanazzal a frazeológiával, ugyanazokért a társadalmi-politikai reformokért harcol, mint a középneemesség, de — ha nem magyar eredetű — a legtöbb esetben ragaszkodik nemzetiségéhez, sőt annak vezető társadalmi rétegévé lesz. Az a társadalmi különbség, amely nem egy helyen osztályellentétte erősödik, így válik nemzetiségi vitává, ellentétte, majd villongássá az országnak nem magyarlakta, vagy vegyeslakosságú vidékein.

A lényegében azonos politikai-társadalmi célokért harcoló két tábor nemzeti villongása igen éles formában tör ki azokban a középiskolákban, ahol különböző nemzetiségű diákok tanultak együtt. Néhány év előtt még »amici«, most, a nemzeti harcban egymással szemben álló két

tábor: az iskola egységes latinnyelvűsége helyébe mind a kettő a maga nyelvét kéri tanítási nyelvül [1]. Az egyes iskoláknál magyar, szlovák, sőt német nyelvművelő társaságok alakulnak s ezek nem egymás mellett, a közös célokért vállvetve küzdenek, hanem egymás ellen. Ebben tükröződik az a nemzetiségi harc, amelyről bevezetésünkben szóltunk. Szlovák viszonylatban főleg Pozsonyban és Lőcsén vagyunk igen éles villongásoknak a tanúi. A magyar nacionalizmus történetírása »pánszlávizmussal« vádolja a maguk nemzeti céljaiért harcoló szlovák fiatalokat [2]. Ugyanakkor a szlovák nacionalista historiográfia a meglehetősen bonyolult társadalmi okokból eredő kérdést a maga szempontjából szimplifikálva a magyar társaságok működését egyszerűen csak hódító, magyarosító törekvésnek látja [3]. Pozsonyban 1843-ban éri el a tetőfokát a nemzetiségi torzszalkodás. Ekkor fosztják meg katedrájától a szlovák *Štúr Lajost* s ennek eredményeképpen ekkor vonul át Lőcsére a szlovák nemzeti és irodalmi felújulásért harcoló ifjúság. Lőcsén viszont már ezt megelőzőleg is a lehető legélesebbek voltak a nemzetiségi ellentétek, az ottani szlovák kör vezetőjének, Hlaváček-nek az ügye sokáig foglalkoztatta mind a magyar, mind a szlovák közvéleményt [4].

Mintha *Eperjes*, az eperjesi evangélikus kollégium kivétel volna a nemzetiségieknek egymáshoz való viszonya szempontjából, mintha ott a múlt század harmincas éveiben s a negyvenes évek elején nem ellentéteknek, hanem békés együttélésnek volnánk a tanúi. »Eperjesen ekkor két önképző társaság volt, ti. magyar és tót. De ezek a társaságok nem egymás ellen, hanem egymás mellett barátságosan haladtak. A nemzetiségi torzszalkodás, mely Pozsonyban divott, itt ismeretlen volt...« — írja a helyzetet jól ismerő *Zsilinszky Mihály* [5]. De más szerzők is hangsúlyozzák ezt: *Tóth László* egész cikket szentel annak, hogy bemutassa Eperjesen a fellángoló nacionalizmus e korában is a népek békéjét [6].

Mi ennek a kivételes jelenségnek az oka és mik lettek az eredményei?

Maga Eperjes ugyanúgy több nép békés együttélésének színhelye hosszú évszázadokon keresztül, mint a többi felső-magyarországi (mai szlovákiai) város: Pozsony, Lőcse, Selmecbánya és it. Magyarok, németek és szlovákok békés együttélésének képét mutatja az evangélikus kollégium itt is, akárcsak az említett helyeken: »Amíg a nemzeti eszme fel nem lépett, a legnagyobb egyetértésben, békességben él egymás között a szlovák, a német és a magyar« [7]. A városka s a körülötte élő vármegye társadalmára főleg a vegyesnyelvűség jellemző. Elsősorban az a két társadalmi osztály volt vegyesnyelvű, amelynek az együttműködése, illetőleg harca volt e korban az események motorja: a középnemesség és a polgárság. A középnemesség a huszas- harmincas években otthonában hol magyarul, hol németül, hol szlovákul beszélt: némileg a falu nemzetiségi jellegétől is függött, hogy a nemesi udvarházban a három egyenrangú nyelv közül melyik került túlsúlyba [8]. Említettük, hogy a középnemesség volt a magyar nemzeti eszme és a magyarosítás előharcosa. De még 1849-ben is tudott annyira szlovákul, hogy a bécsi udvar segítségére siető cári csapatok orosz katonáival meg tudta magát értetni [9]. Ugyanennek a vegyesnyelvűségnek a tanúi lehetünk a polgárságnál is. Igaz, annak a túlnyomó része német, vagy legalábbis német származású [10], de elsajátította a többi ott élő nemzetiség nyelvét is, tudott rajta társalogni [11]. »Nálunk a sárosi szlovák nyelvet, akárcsak a németet és a magyart,

kultiválták a legjobb körökben is» [12]. »Szlovák, lengyel, ruszin, német és magyarulakta föld volt ez« [23].

Az egymás mellett élő népek mindegyikének megvoltak a maga hagyományai Eperjes múltjában.

Eperjesen is megvolt tehát az előfeltétele annak, hogy a nemzetiségi küzdelmek elindulásakor harcok színterévé válják.

A nacionalizmus írói nem is értik, hogy itt miért nem volt szintársulat-betiltás, katedrától való megfosztás vagy Hlaváček-ügy. Kevés cikkben találni annyi tévedést, mint a Jelenkor c. egykorú magyar folyóirat eperjesi helyzetjelentésében. Eltekintve attól, hogy Ján Chalupkának Kocúrko c. vígjátékát, a pesti Zora c. szlovák almanachot, valamint Karol Kuzmány Hronka c. folyóiratát »gúnyiratok«-nak nevezi, úgy akarja a szlovák társaság elnökét, *Munyay Antalt* »menteni«, hogy azt állítja: nem is ért jól szlovákul, hogy pártfogolná hát akkor a szlovák nyelvet? [14] Tudjuk: Munyay csak szlovákul, németül és latinul tudott, a magyart annyira sem bírta, hogy a hatóságok számára magyarul megszerkesztendő kimutatásokat magyarul jól tudó diákjaival készítette el [15]. *Sárosi Gyula*, akiről alább részletesen szólni fogunk, nem azért tanult meg szlovákul s lépett be a Szlovák Társaságba, »hogy a pánszlávok mozgalmait figyelemmel kísérhesse s ha kívántatnék, nyelvökön is visszaszatorolhassa...« [16], hanem — éppen ellenkezőleg — azért, mert megakarta szüntetni a gyűlöletet magyarok és szlovákok között [17].

De a szlovák nacionalizmus történetírója sem tudja másképp elképzelni a nemzetek együttélését e korban, mint vetélkedéssel, torzszalkodással. Megemlékezik az eperjesi evangélikus kollégium mellett működő mindkét társaságról: a magyarról s a szlovákról is és azt állítja, hogy az iskola hatóságai csak a Magyar Társaságot pártfogolták, a Szlovák Társaság »tövis volt a szemükben«. Csodálkozik rajta, hogy Záborský emlékezéseiben nem ír e harcokról, és el tudja képzelni, hogy élénk részt vett bennük [18]. Tudjuk, hogy a Szlovák Társaság elnöke hosszú ideig maga *Munyay Antal* [19] egyidejűleg a kollégium rektora volt, Záborský pedig azért nem vett részt a nemzetiségi »harcokban«, mert ottartózkodása idején hírük-hamvuk sem volt Eperjesen.

Ez, persze, nem jelenti azt, hogy a harmincas években s a negyvenes évek elején Eperjesen a magyar és a szlovák fiatalság nem küzdött nemzeti nyelve s ezen keresztül nemzeti kultúrája fejlesztéséért. Az iskola ekkor még latinnyelvű volt; ezért alapítottak hát mellette magyar és szlovák társaságot, hogy a nemzeti fejlődés azoknak a keretében induljon el. A *Magyar Társaság* 1827-ben alakult, amikor Pulszky Ferencnek *Nemessányi Károly* nevű nevelője toborozta össze a magyar nyelvet és irodalmat is tanulni óhajtó fiatalokat s néhány száz forint összegyűjtésével magyar könyvtárat létesített [20]. Pulszky megemlíti, hogy ebben az időben már működött német kör is a kollégium mellett, *Belo Klein-Tesnóskalský* pedig azt állítja, hogy a szlovák fiataláságnak valószínűleg már a húszas években meg volt a maga köre *Ústav československý* címen [21].

Az a fellendülés viszont, amely az Eperjesen tanult fiatalok működését mind a magyar, mind pedig a szlovák irodalomtörténetírás szempontjából jelentőssé tette, a harmincas évek elején következett be. A szlovák ifjak egyesületét, a *Slovenská spoločnosť*-ot 1832-ben alapította. — néhány társával együtt — *Jonás Záborský*, amikor Kézsmárkról oda

került teológusnak [22], a Magyar Társaság pedig akkor kap lendületre, amikor elnökévé az Eperjesen Nikolics szerb nemesúrfi nevelőjeként és joghallgatóként tartózkodó *Székács Józsefet* választják meg (az 1833/34. tanévben) [23] s olyan tevékeny tagjai lesznek, mint *Sárosi Gyula*, a két *Vachott*-testvér, *Haan Lajos* és í. t.

Ha csak arra gondolunk, hogy *Záborský*, a szlovák kör egyik megalapítója, a szlovák nemzeti mozgalom egyik élenjáró írójává lett. *Székács Józsefet* később pedig a pesti magyar egyház lelkeszévé választották s mint ilyen, híve volt a *Štúr*ék által oly élesen elítélt Zay-féle protestáns egyházegyesítési mozgalomnak [24] — akkor most ismét azt kell mondanunk — meg van az *alap*, az *alkalom* arra, hogy a két különböző körbe tömörült ifjúság szembeforduljon egymással. Tegyük ehhez hozzá, hogy a Magyar Társaságot a sárosi középnemesség pártfogolta, a megyei urak magának az alispánnak a vezetésével nem egyszer keresték fel az ifjúság üléseit [25], a szlovák *Spoločnosť*-nek pedig nem kisebb pártfogója volt, mint maga *Ján Kollár*: ő küldött jó néhány kötetet a könyvtár számára s látta el a fiatalokat jótanáccsal, irányítással is [26], sőt, cseh könyvajándékot is szerzett nekik [27].

Ennek ellenére a két kör között nem ellenségeskedést, hanem együttműködést találunk. Minden bizonnyal azért is van ez, mert a vezetők *ugyanannak* a társadalmi rétegnek a tagjai, osztályellentétéről szó sem lehet közöttük. Ha egyikük-másikuk hangoztatja is a család nemesi címerét, nem birtokos ifjakról van itt szó, hanem arról a *polgári értelmiségről*, amelynek a *Štúr*-iskola költői is tagjai. Ezen az értelmiségen belül — persze — vannak radikálisabb és kevésbé radikális elemek; ebből a szempontból a falusi paplakok konzervatív lelkészei és Janko Král' harcos forradalmisága között igen sok az árnyalat: ellentétek ezek között a rétegeződések, árnyalatok között viszont a harmincas években még nem robbantak ki.

Egy helyen már céloztunk rá [28], hogy a szlovák polgári értemiségi író a magyar forradalmár költőre is azzal az érzellemmel tekintett, mint a földesurára, mert a magyar az ő számára csak földesurat vagy hivatalnokot jelentett. Tegyük hozzá azonnal: azért volt ez így, mert nem volt alkalma arra, hogy a magyar polgári értelmiséggel találkozzék, különböző körülmények miatt el volt tőlük zárva. Lám, *Janko Král'*, a *Štúr*-iskola legforradalmibb költője, értékelte és követte is a pesti magyar radikális fiatalokat, mert pesti ügyvédbojtár korában volt alkalma megismerkednie velük [29].

A Magyar Társaságnak azok közül a lelkes tagjai közül, akik a harmincas évek első felében kerültek Eperjesre, s akik az egész városka kulturális életében fontos szerepet játszottak, hárman: *Székács József*, *Haan Lajos* és *Sárosi Gyula* éppen ebből a szempontból voltak igen érdekes, különleges helyzetben.

Mind a hárman ugyanannak az értelmiségnek a tagjai, amelyből a *Štúr*-iskola költői is kikerültek. Persze, származásukban is vannak árnyalati különbségek: *Sárosi* nemes származású, de a birtokát veszített, szegény nemesi rétegből való. Az apja gazdatiszt volt, aki azonban korán meghalt, — anyja második férje, a füzeggyarmati jegyző nem értette meg mostohafia költői hajlamait, s így az ifjú kultúrmunkás családi kötelekeitől függetlenül fejlődött tovább [30]. *Haan Lajos* bányász ösökkel

rendelkező, majd kispolgári sorba került család sarja, atyai nagyapja még Korponán volt polgár, anyai nagyapja és édesapja viszont már annak az értelmiségnek a tagjai, amelynek a soraiból a szlovák nemzeti felújulás csaknem valamennyi munkása kikerült: falusi, kisvárosi lelkészek voltak [31]. Székács viszont teljes mértékben »első nemzedék«: az apja tímármester volt [32], aki csak szülőfaluja, Orosháza papjának a rábeszélésére adta gyermekét középiskolába [33].

Ezek mellett az árnyalati különbségek mellett volt sorsukban még egy érdekes közös vonás: értelmiségi sorba mind a hárman a múlt század húszas éveinek végén, a harmincas évek elején virágzó mezőberényi gimnáziumba kerültek. Mezőberény a Nagy Magyar Alföld nemzetiségi szempontból igen érdekes mezővárosa: Békés vármegyében fekszik, ahová a XVIII. század első felében, a török kiűzése után az évszázados harcok és hódoltság alatt parlagon hagyott föld megművelésére nagyobb számmal szlovák, kisebb számmal német jobbágyokat telepítettek Felső-Magyarországról (a mai Szlovákiából). Ennek a vegyesnyelvűvé vált vármegyének is megvolt a maga értelmisége. Békésben viszont sem ekkor sem később nem lehetünk olyan nemzetiségi villongásoknak a tanúi, mint az északi vármegyékben. 1802-ben, amikor a békési evangélikus esperesség Boczkó Dániel szarvasi evangélikus lelkész javaslatára elhatározza, hogy a területén gimnáziumot szervez, »helyiségeül... Mezőberény jelöltetett ki azon oknál fogva, hogy ott magyarok, tótok, németek lakván, az ifjúság mindjárt e három hazai nyelvet megtanulhatja« [34]. Két- sőt: háromnyelvű értelmiség a józan, békés földművelésből élő alföldi nép ideálja, illet nevel a mezőberényi, majd 1834-ben Szarvasra átköltözött [35] gimnázium. Székács is azért ment Mezőberénybe, hogy anyanyelvén, a magyaron kívül latinul, németül, szlovákul is megtanuljon [36]. Haan és Sárosi sorsában viszont még jobban megfigyelhető ennek az iskolának éppen a nemzetek együttműködése szempontjából jótékony hatása. Kiváló tanára, Molitoris Adolf, legfőbb pedagógiai céljának éppen azt tűzte ki, hogy tanítványai a latinon kívül magyarul, németül, szlovákul egyaránt jól tudjanak írni és beszélni. »Molitoris tanítványait a köteles tantárgyakon kívül stilsztikára, fogalmazásra, verselésre, szónoklatra tanította. Rendes szokása volt, hogy kijelölt egy témát, amelyet tanítványainak három-négy nap alatt tetszés szerint magyar, latin, német vagy tót nyelven kellett kidolgozniok.« [37] A feleltetésnél »először ő maga provokált egyetkettőt, azután rendesen ezt mondta: *quis leget pro honore hungarorum? slavorum?* s ekkor, aki érezte, hogy dolgozata jó, felolvasta azt.« [38] Molitorisnak mind Sárosi, mind Haan kedvelt tanítványa volt. Sárosi »már a negyedik latin osztályban latinra fordította Berzsenyi ódáit és Csonkainak *A lélek halhatatlansága* című költeményét« [39], Haan pedig egy latin rögtönzésére a következő dicséretben részesült: »tu habes praestantes dotes animi.« [40] S bár két év korkülönbség volt közöttük (Sárosi 1816-ban [41], Haan 1818-ban [42] született), 1829-ben mind a ketten a mezőberényi gimnázium tanulói [43], Molitoris tanítványai.

Amikor tehát Székács, Sárosi és Haan Eperjesre kerül, számukra a környezet vegyesnyelvűsége, különböző népek együttélése nem ismeretlen fogalom, sőt fiatalságuk ellenére azzal kapcsolatban bizonyos elgondolásaik, terveik vannak. Ebből a szempontból akkor Székács járj elől, jóval idősebb is volt, mint Sárosi és Haan. A mezőberényi gimnázium el-

végzése után szláv nyelvtudását arra használta fel, hogy házi nevelőseget vállalt egy szerb földesúr, *Nikolics Péter* gyermekeinél. Két évet töltött Karlócán, ahol a magyarországi szerbek politikai életében nagy szerepet játszott *Stratimirović György* érsekkel került ismeretségbe s ez ismeretség révén nemcsak, hogy megtanult szerbül, hanem áttanulmányozta *Vuk Karadžić* híres szerb népdalgyűjteményét. Később annyira beleszeretett »ama lágy hangú és epedő szerelmi dalokba, ama búval és méltósággal teljes hősi énekekbe«, hogy egy kötetre valót lefordított belőlük [44]. Mikor Eperjesre került, néhány dalfordítása már megjelent különböző folyóiratokban [45], 1836-ban pedig egész kötetet adott ki szerb dalokból. Nem elégszik meg maguknak a dalszövegeknek a közlésével, Karadžić nyomán ismerteti azokat a népszokásokat, játékokat is, amelyekhez az egyes dalok fűződnek [46], sőt: magával Karadžić-tyal is érintkezésbe lép, hogy minél hűségesebb életrajzát tudja közölni. Kár, hogy levele Karadžić-ot nem találta otthon, s így Székács közeledő lépéséből nem fejlődhetett ki tartós barátság.

Székács gyűjteménye nemcsak kordokumentum. Nagy hatással van a magyar költészet népies irányának fejlődésére: az az érdeklődés, amellyel a kor magyar költői a szerb népköltészethez közeledtek, az ő gyűjteményében éri el tetőfokát [47].

Elképzelhető-e, hogy Székács, mint a Magyar Társaság elnöke, Eperjesen nemzetiségi vitát, sőt villongást kezdeményez? Nem, éppen úgy elképzelhetetlen, mint a sovíniszta nemzetiség-ellenesség Sárosi vagy Haan esetében. A még fiatal diák Sárosit ugyan Eperjesre érkezésekor kellemtelenül lepi meg, hogy vannak tanárok, akik nemzetiségi szempontból tesznek különbséget tanuló és tanuló között [48], de sem ekkor, sem később, a magyar kultúra fejlesztése érdekében végzett munkája közben nem szította az ellentéteket, hanem — ellenkezőleg — »modus vivendi«-t keresett. »Már tanuló korunkban — írja erről Haan — kezdett csírázni a gyűlölet a magyar és a szláv faj között. Ezt nem szerette Sárosi, ennél fogva fölhevít engem, hogy szövetkezzek vele arra, hogy ösmertesük meg ketten a két nemzetet egymás litteratúrájával, hogy talán így összehozzuk őket...« [49] Székács, Sárosi, Haan: a magyar-szlovák és általában a magyar-szláv együttműködés biztosítékai Eperjesen.

Pedig — ha társadalmi szempontból körülbelöl egyivásúak is — nemzetiségi származás tekintetében vannak közöttük különbségek. *Sárosi Gyulának* semmi köze a szlovák etnikumhoz, aradmegyei magyar család tagja, aki a többi nyelvet csak később sajátította el: szlovákul Szarvason, a szlovák tanítási nyelvű népiskolában és a már említett mezőberényi középiskolában tanult [50].

Székács családja szlovák származású, egyike azoknak, akik a XVIII. századi telepítés alkalmával kerültek Békés megyébe. Dédapja Liptó megyéből költözött Orosházára, *Sekač*-nak hívták. Orosházán nem voltak a szlovák telepesek olyan összefüggő, kompakt tömegben, mint Békéscsabán, Szarvason vagy Tótkomlóson s így a család teljesen elmagyarosodott, nevét *Székács*-nak írta, tagjainak el kellett Tótkomlórra vagy Mezőberénybe menniök, ha a szlovák nyelvet el akarták sajátítani [51]. Székácsnak a magyar nemzethez való tartozása nem kétséges, a szláv kérdésre kívülről, mint magyar figyel; életének mégis vannak olyan mozzanatai, amelyek arra mutatnak, hogy bizonyos kapcsok fűzték a szlováksághoz.

A három szóban forgó író közül a szlovák néphez *Haan Lajos* áll a legközelebb. Groteszknek tűnik, de az egykorú Magyarország nemzetiségi viszonyainak bonyolultságát jól illusztrálja, hogy a család német származású: Magának Haannak az állítása szerint éppen úgy Szászországból költözött be Korponára, mint a szlovák irodalomtörténetben oly nevezetes szerepet játszott *Launer* és *Daxner* család [52]. Maga Haan János, írónk édesapja, típusa a kor szlovák értelmiségének, aki a szlovák irodalom aufklárista-racionalista hagyományai szellemében írt mezőgazdasági népszerűvelő munkát [53]. Fiatal korában jóformán egy szót sem tudott magyarul, mint öregember sajátította el úgy, hogy »meglehetősen« tudott magyar nyelven prédikálni s írt két magyar egyházi éneket is Szent Istvánról [54]. Haan édesanyja is szlovák származású: *Petian Juditnak* hívták. Bátyja, *Petian Salamon*, a híres ornitológus [55], aki nevét ugyan megmagyarosította *Petényi*-re, de nem szakította el kapcsolatait a szlováksághoz: Kollárral Pesten mindvégig jó barátságban maradt [56]. Nem kétséges, hogy Haanék családjában szlovák volt a társalgási nyelv. Haan apja szlovák népi környezetben volt lelkész: előbb a Cserhát lábánál fekvő nógrádmegyei szlovák lakosságú falucskában, Sámsonházán [57] (ott született Haan Lajos is 1818. augusztus 13-án [58]), később pedig Békéscsabán, az alföldi szlovákság középpontjában. Az ifjú Haant, írónkat, aki pedig már jól beszélt a magyar irodalmi nyelvet, esküvőjén is szlovák nyelvű versezettel köszöntötték [59]. Ha megtanult is magyarul és jó barátjával, Sárosi Gyulával magyarul is társalgott, a nemzetiségi különbség minden bizonnyal érezhető volt közöttük.

Mivel tudták áthidalni?

Amikor Sárosi Gyula Eperjesre került és Székács József elnöklete alatt bekapcsolódott a Magyar Társaság munkájába, szívvel-lélekkel a magyar kultúra fellendítésébe fogott Eperjesen. Igen sokat fáradozott a magyar nyelv fejlesztéséért is [60]. De a magyar nyelv és kultúra terjesztése közben sohasem került ellentétbe a szlovák nemzeti eszme hordozóival. Székács szerb népdalfordításait lelkesen üdvözölte. »Prédestiné à devenir un fervent apôtre de l'entente hungaro-slovaque, ne cessait de croire que les relations littéraires des deux peuples voisins seraient un des meilleurs moyens de diminuer la tension politique qui existait entre eux. C'est pourquoi Sárosi et ses amis hongrois entrèrent aussi dans le cercle slovaque, pour participer à ses travaux par la traduction d'auteurs slaves. En revanche, la Société Hongroise comptait, parmi ses membres, des Slovaques qui eurent ainsi l'occasion d'acquérir la connaissance de la littérature hongroise« [61]. Sárosi Haan Lajos biztatására rendszeresen eljár a Szlovák Társaság üléseire, részt vesz annak munkájában, sőt, maga is ír a szlovák evangélikusok irodalmi nyelvén, a biblikus cseh nyelven költeményeket. Erről a tényről már mások is megemlékeztek, de Sárosi szlovák verseit végképp elveszettnek hitték [62]. 1954-ben, csehszlovákiai tanulmányútunk alkalmával, az eperjesi Szlovák Társaság érdemkönyvében [63] hármat megtaláltunk belőlük. Részletes ismertetésük máshol történik meg [64], így hát ezt most mellőzzük. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az *Anakreon na dýmku* című kétversszakos pajzán verseike és a *Noc* és *Den* című két epigramma minden nyelvi [65] és verselési kezdetlegessége ellenére is érdekes szint jelent az eperjesi Szlovák Társaság ifjú tagjainak a dolgozatai között.

Azokat ugyanis csaknem kivétel nélkül az a romantikus pátosz jellemzi, amely pártfogójuknak, a szlovák romantikus nacionalizmus nagy költőjének, *Kollárnak* a sajátja. Részben a *Slávy dcera Předzpěw*-(Előhang-)jának a harcoss romantikus pátoszát, részben pedig a szószékről mennydörgő papok jellegzetes hanghordozását érezzük a Szlovák Társaság tagjai zsengeinek olvasása közben. Sárosi — igaz, ugyanannak a társadalmi rétegnek a tagjaként — új hangnemet hoz ebbe a kissé komor hanghordozásba: az anakreoni dalok s a bidermeyer almanach-líra játszi könnyedségét, szentimentalizmusát, de azt a kissé pajzán diák-stílust is, amely nemcsak rá, hanem ebben az időben az egész magyar diáktársaságra jellemző Eperjesen. Ha viszont — éppen vele kapcsolatban — néhány sorral előbb említettük *Kollár János* nevét, rögtön itt meg kell említenünk: ő volt a *Slávy dcera Předzpěw*-jének első magyar fordítója. Sajnos, ez a fordítása elveszett, — ha egyszer valaki megtalálja, az a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok történetének komoly nyeresége lesz [66].

Sárosi nem állt meg csak a szlovák irodalomnak az ismertetésénél. Valószínű, hogy Kollárt Haan adta a kezébe s valószínű az is, hogy baráti beszélgetéseik folyamán szóba került a kölcsönösség (vzajemnost) eszméje is. Azt a fiatal magyar kultúrmunkást, aki már első eszmélésétől kezdve népe sorsproblémáin törte a fejét, Eperjesen, több szláv nép e találkozáspontján, méltán foglalkoztathatta a szlávsnak, mint egységnek s mint új, friss kultúrfrontnak a kérdése. Persze, költő volt s nem tudós, nem tanulmányokkal, hanem műfordításokkal s önálló szépirodalmi művekkel akarta elősegíteni a magyarság s a szlávsnak közeledésének ügyét. Fordított szerb dalokat is [67]. Nyilván Székácstól kaphatta fordításukhoz az ötletet, a mintát is. Lehet, hogy igaza van Bisztray Gyulának: ahol akkori szlovák és esetleg lengyel tudásával nem boldogult a szerb szövegek megértésénél, ott talán német közvetítéssel magyarított. De mi sokkal inkább hisszük, hogy Székács lehetett a megértésben a segítségére. Honnan vette a szerb eredetit? Nem tiszta népköltés ez, a népi motívum bidermeyer idillé stilizálódott benne. A »Két szerelem« című költeményben szép Ruzsinka irigylő a galambokat, hogy csókolóznak. Megjelenik a szerelme, Milán. Most már ők váltanak csókot s a galambok irigykednek. De jön a szép lány mostohája, leszidja, elűzi Ruzsinkát és Dragulovity Milánt: a galambkák már nem irigylik őket [68]. Sajnos, az eredeti felkutatása még munkására vár: csak ezután tudjuk majd megállapítani, a stilizálást nem maga Sárosi végezte-e el? Mindenesetre e két vers »szerb trocheus«-aival (rímtelen ötös trocheusaival) csatlakozott az akkor nálunk oly divatos »szerbus manier« művelőihez [69]. Ennek irodalmunkban egyik jellemző darabja éppen Sárosinak egyik legszebb költeménye: *A világtalan dalnok*, az apja sirján kesergő s a szerelme holtteste fölött halálba hanyatló dalos ifjú édes-bús története [70]. A költemény szereplőiből, kifejezéseiből, földrajzi neveiből (Marko Kraljević, Obilić Miloš; guszlica, Dvorište, Kragujevac stb.) világos, hogy Sárosinak tanulmányoznia kellett a szerb világot s a szerbek hősi múltját. Csak Székács volt ebben a segítségére? Vagy talán a Szlovák Társaság fiataljai is: tudjuk, hogy a Štúr iskola tagjai később igen vonzódtak a délszlávok költészetéhez, talán elég, ha itt *Sládkovič Milica*-jára utalunk.

A másik szláv nép, amely Sárosit igen érdekli, a lengyel. Nem csoda.

Nyelvük igen közel áll főleg az Eperjesen megismert kelet-szlovák nyelv-járáshoz s Eperjesen többen megfordultak közülük. A lengyelek kultusza az, amiben a nacionalista harcok szlovák és magyar fiatalsága is találkozik egymással; az elbukott 1831-i lengyel felkelés itt is, ott is erős rokonszenvet kelt. Nem csoda, ha Sárosi Eperjesen lengyelül is megtanul [71]. Két versét ismerjük, amelyek mellé odaírta: »Lengyelből« [72]. Pontos fordítások-e — s ha igen, kitől? — vagy csak szabad átköltések? Nem tudjuk. Az eredeti felkutatása itt is segítségül lesz majd ennek a megállapításában. Tény, hogy a lengyeleket Sárosi igen szerette, s ennek művében több nyoma is van. Abban a csomagban, amelyet özvegye adott át vejének, több lengyelből fordított beszély volt [73]. Az *Idegenek Aradon* című vígjáték szintén eperjesi, illetőleg sárosi tartózkodásának gyümölcse, 1837. júniusában fejezte be Kapiban [74]. A könnyesen szentimentális, bidermeyer szellemű vígjátékban lengyel nemes leplezi le a jellemtelen és alattomos Konkoli Mártont. A szép ifjú leány, az elhalt lengyel nő és Konkoli gyermeke: *Laura*. A fiatal Sárosi szerelmesversei egyik hősnőjének neve: vajon ez is lengyel forrásból származik?

Közismert, hogy Sárosi milyen fontos szerepet játszott az 1848-49-es szabadságharcban. *Aranytrombita* c. verse miatt a szabadságharc utáni élete csupa szenvedés és megaláztatás. *Langie Antaltól* fordított költeménye: a *Lengyel légió dala*, amely *Wisoczky József* önkénteseit buzdítja harcra [75] szép dokumentuma a lengyel-magyar együttműködésnek a forradalom idején is.

Említettük, hogy Sárosi szlovák versei a szlovákok akkori egyik irodalmi nyelvén, egyházi cseh nyelven (bibličina) szólnak. Ennek a nyelvnek a segítségével megismerkedhetett a cseh kultúrával is. Sajnos, erre nincs pozitív adatunk; feltételezésünknek az említett nyelvi bizonyíték mellett még az is alapot ad, hogy *Haan Lajos* akkor, amikor közös megállapodásuk alapján fordítói munkába fognak, *csehből* fordít magyarrá egy novellát. Talán a cseh kultúrával való közös megismerkedésük következménye Sárosi cseh tárgyú drámája, amelyet ugyanakkor írt, mint az *Idegenek Aradon* című vígjátékot, ugyanabban a csomagban jutott el a vejéhez 1866-ban. Nem volt címe, *Viczmándy Győző*, a költő veje vitte el Jókai Mórhoz, aki — miután *Viczmándy* a darab tartalmát elmesélte neki — maga írta föléje *A királyné titka* címet [76]. Bennünket a másodrangú mű elsősorban azért érdekel, mert a cseh történelemben, szláv légkörbe akarta a magyar közönséget elvezetni. Mennyit vett át a cseh irodalmi anyagból, s mennyit tett hozzá a maga fantáziájával: ezt ismét csak akkor fogjuk tudni megállapítani, ha sikerül felderítenünk Sárosi forrásait. Hogy a cseh témához Eperjesen, eperjesi baráti körében jutott, azt *Kazinczy Gábornak* 1840-ben költőnkhöz írt levele is bizonyítja [77].

Másodszor Sárosi akarata ellenére találkozik a cseh kultúrával. 1859-ben »Krinolin vers« című költeményével kigúnyolja a Habsburgok fekete-sárga zászlóját. Ezért České Budějovicé-be internálják. Itt újra felébredt benne a magyar-szláv együttműködés gondolata s csehre fordította *Vörösmarty Szózatát*, némileg travesztálva: »Hazádnak rendületlen légy híve oh te cseh«. Igen fontos volna megtalálnunk e mű kéziratát s fölfedni Sárosi Budějovice-i tartózkodásának körülményeit. Nincs-e e mögött a travesztia mögött ismeretségek, a közös cseh-magyar ellenállás megszervezési terveinek egész sorozata? Egyelőre csak annyit tu-

dunk, hogy a Szózat-travesztia miatt szigorúbb felügyelet alá helyezték, sőt állítólag be is börtönözték. Börtönbe egy cseh szobrasszal együtt került, aki Sárosinak igen sikerült mellszobrát készítette el [78]. Ki volt ez a cseh szobrász? Valóban együtt kerültek börtönbe? S ha igen, miért?

Sárosi Dózsa Györgyről, az 1514-i magyar parasztfelkelés hősről tervezett hosszabb epikus költeményt. Tudjuk: sokáig törte a fejét rajta, de sohasem készítette el. Eperjesi korszakában nincs e műnek nyoma, először 1841-ben Aradon említi [79], s azon töpreng, festheti-e Dózsát »mint az arisztokrácia ellenében a népszabadság kivívásában áldozatul esett vitéz és derék hőst.« A magyar Mickiewicz-kultusz érdekes mozzanata, hogy a feladat formai megoldására a *Pan Tadeusz*-tól és a *Konrad Wallenrod*-tól nyert ösztönzést. Sárosit, a magyar-szláv kapcsolatok előharcosát bántja, hogy a magyar közönség nem ismeri a nagy lengyelt. »Azt a dicső lengyel költőt a magyarok igen kevésbé ismerik« — írja naplójában 1842 nyarán —. Alig talál sz írónk közt négyet, ki műveit, pl. Wallenrod Konrádot, habár német fordításban is, olvasta; az eredetit pedig kívülem alig olvasta valaki.« Rögtön ezután beszél arról, hogy egy éve »*Népkirály*« címen regényt tervez Dózsáról... [80]. A mű — sajnos — sohasem készült el [81].

Haan Lajos eperjesi működése — mint láttuk — a magyar-szláv kapcsolatokat illetően sokban hasonlít a Sárosi Gyulához. Ő is a pozitív kapcsolatokat kereste, ő is az irodalmat akarta felhasználni a politikai ellentétek kiküszöbölésére. Működésének és magatartásának a megismerése közben mégis olyan — a Sárosi működésétől és magatartásától eltérő — vonásokat találunk, amelyek nyilván szlovák származásával vannak szoros összefüggésben, s amelyek lélektani szempontból is igen érdekesek.

Eperjesen Haan a Slovenská spoločnosť' lelkes tagja, röviddel odaérkezése után titkára. E társaságban lelkesen és szorgalmasan működött, 1834-ben a már idézett érdemkönyv [82] sűrűn közli biblietínáiban írt zsongéit. E zsongék a kor eszmevilágában élő s azt kifejezni akaró szlovák értelmiségi fiatalember mentalitását mutatják. Nem nevezhetők kiváló alkotásoknak, de azt sem lehet elmondani róluk, hogy teljesen tehetségtelen ifjú ember művei [83]. Témakörük, de formájuk is eléggé változatos. Többségük követi a kor szlovák költőinek formagyakorlatát: a hexameter éppen úgy megtalálható Haan ifjúkori verseiben, mint a klasszikus versformáknak Tablic és Palkovič óta a szlovák irodalomban is otthonos különböző válfajai. Szonett is van Haan versei között: a Kol-lár-kapcsolatról később szólnunk. Ami viszont meglepő, itt-ott hangsúlyos, könnyed verselésű dalformára is bukkanunk:

Serbie! Serbie!
Nemáš tolik skálj
Kdeby udy složil
Wogák si ustáty. [84]

Ez már nem a klasszicizáló, a csehhez mereven ragaszkodó költőelődök hangja. Vajon csak az egyházi énekeké? Mert van Haan e korabeli költészetében elég egyházi vonatkozás. A szlovák értelmiség sajátos helyzete következtében a szlovák irodalom egyháziassága sokkal tovább fennmaradt, mint a környező többi irodalmaké. Maga a szlovák társaság is

elsősorban teológiai jellegű, tanárelnöke, a már említett Munyay Antal, a teológia tanára, Haan pártfogója Eperjesen, ő beszélte rá, hogy ne jogi, hanem papi pályára menjen [85]. A könnyedség, amelyet verseiben itt-ott feltalálunk, mintha a népi költészet utánzásának szándékát is sejtetné. Honnan jut el a népköltészet hangja ebbe a teológikus-klasszicista, legfeljebb rokokó vagy biedermeier hatások alatt álló élményvilágba?

Lehet, hogy *Kollártól*. A vzájemnost-eszme. nagy hirdetőjének az egész eperjesi Szlovák Társaság híve, láttuk, könyvajándékot is kaptak tőle [86]. Nincs *Jozef Srenká*-nak, Haan elődjének a titkári székben olyan megnyitó beszéde [87], amely a nevét — a Munyayé mellett — dicsérőleg, sőt magasztalólag ne emlegetné. Személyes kapcsolata van vele magának Haan-nak is. Ebben a Szlovák Társaság titkári tisztségén kívül még az is segítségére van, hogy nagybátyja, a már említett *Petényi-Petian Salamon* Kollárnak Pesten jóbarátja volt, így jutott el ő is a nagy szlovák íróhoz. Így került vele levelezésbe is. Mint a Szlovák Társaság titkára, először a szlovák ifjúságot anyagilag is támogató *Alexander Vrchovský*-t keresi fel [88]. A levél: köszönet és beszámoló. Köszönet azért, hogy Vrchovský Jozef Milovuk-kal és Ján Kollár-ral anyagi támogatásban részesítette az eperjesi Szlovák Társaságot. Beszámoló arról, hogy mit tettek addig a szlovák nemzeti célok megvalósítása érdekében. Haan tehát ebben az időszakban valóban a szlovák nemzeti célok harcosa akart és tudott lenni. Kollár hozzá intézett levelében »*Premilý Slowane a Příteli*«-nek szólítja [89]. Ez tűnik ki igen sok megmaradt verséből is. A Slávya dcera lenyűgöző hatása alatt áll; mint látni fogjuk, Kollár műve késő öregkoráig élmény marad a számára. Ezt példázza *Na J. Kollára* című epigrammja is:

Slávya dcera w nebes modrý se uchýlila blankyt,
Básnjře prosbau wšak zase přišla na zem.

Az első pillantásra az ifjú Haan szlovák nemzeti érzésének ugyanaz a tartalma, mint a Štúr-iskola bármelyik leendő tagjának. Kollárral együtt a múlt dicsőségét idézi fel a szláv kölcsönösség nevében az *Oda k národu* c. költeményben:

Ah! kam ste pošli stjny Swatopluka?
Sláwný Karle, Čechau otče, Hus učení,
Sobiesky, Zřjni, Petr wládný,
Černohorý Jaroslav, kde pak ste?

Nem kétséges: a hősöknek ez a felsorolása azt mutatja, hogy Haan — akárcsak többi szlovák kortársa — a romantikus össz-szláv eszmevilágban él, e szempontból is Kollár tanítványa. A klasszikus versszak is illik ehhez: bene van az a romantikus pátosz, amelynek meglétére a kor szlovák ifjúságával kapcsolatban már Sárosi szlovák kapcsolatainak ismertetésénél céloztunk.

A szlovákon kívül melyek azok a szláv nemzetek, amelyeket Haan megénekel? A szerbek és a lengyelek: tehát ugyanazok, amelyekről Sárosi ismertetésénél is szólottunk. Véletlen-e, hogy Haan szerb tárgyú verseinek sorát arról a *Miloš Obilić*-ről szóló ballada nyitja meg, akiről azt tartja a hagyomány, hogy a Kosovo Polje-i csata előtt átlopózott a

török táborba és megölte a szultánt — s akit *A világtalan dalnok* c. versében [90] Sárosi Gyula is megénekelt? Székácsból Sárosin keresztül szállt Haanra a szerbokról való dalolás kedve? Vagy éppen fordítva: Haan biztatta Sárosit a róluk való költésre? Annyi bizonyos, hogy a Szlovák Társaságban már Haan megjelenése előtt téma volt a szerb nemzet hősi múltja: az idézett *Pamětník*-nek mindjárt az elején, a 7. lapon találunk egy balladaszerű költeményt *Brankovics Györgynek* a törökkel vívott küzdelmeiről. Az is tény, hogy Haan versében megvan az a szláv többlet, ami a magyar Sárosiében nincs: a Tátra és Szerbia összekapcsolása. Szerbia harca a Tátra mennydörgésében visszhangzik. »Slávia«: többször előfordul e költeményekben a vzajemnost-eszme hazája.

A másik — Sárosival közös, de Haannál a szláv kölcsönösséget is szolgáló — téma: a lengyelek. Az 1831. felkelés, a lengyel száműzöttek szomorú sorsa: már említettük, hogy e szempontból a kor magyar és szlovák költői között nincs különbség. Mint a többiek, Haan is a szabadság harcosait énekli meg lengyel tárgyú költeményeiben. Hangja — persze — elégikus, de nem pesszimista, várja a lengyelek szabadságát, amelyet tehát a magáénak is érez:

Ah! snád tedy w wálce swaté
Wjtezstwj nám čas přinese;
Ah! snád zase polská zeme
W dáwné slávě pozdwyhne se;
A gak ořel w pusté paudě,
Swobodný lid polský bude!?

Mindez nincs ellentétben, sőt összhangban van a kölcsönösség- (vzajemnost-) eszmével és a Sárosival közösen, ifjúi hévvel maguk elé tűzött programmal is egyezik. Minden bizonnyal e program célkitűzéseit szolgálja, hogy az ifjú szlovák költő magyar verseket fordít bibličinára. *Garay János Színválasztás* c. versét ülteti át *Wolenj barew* címmel, majd az ennél sokkal fontosabb *Kölcsey: Zrínyi dalát* [91]. Abban, hogy éppen Kölcseyt, Sárosinak is lehetett része, tudjuk, hogy »Sárosinak eperjesi éveit óta egyik kedves írója s ifjúkori példaképe Kölcsey volt« [92]. Hogy illeszkedik bele viszont a magyar nemzeti romantika e nevezetes dala a fiatal szlovák nacionalizmusnak fentebb ismertetett légkörébe? Alaphangulata: a jelen sivárságának a múlt dicsőségével való szembeállítás a szlovákok költészetére is jellemző, lényegében ezt akarja kifejezni a Slávya dcera előhangja is. Azzal, hogy Haan Árpád helyébe *Svatopluk*-ot tette a bibličinára fordított szövegben, a nagy magyar költő versét szerkesztve beleillesztette a Sláviáról álmodó költészetbe. Meghökkenően kérdezzük: csak egy szón, csak egy néven múlik az egész? A magyar-szlovák kapcsolatok irodalomtörténetének igen fontos feladata, hogy a felszínen összeütköző, nem egyszer s nem egy helyen egymás léteire törő két nacionalizmusnak a mélyben összeérő, egy talajból táplálkozó gyökereit feltárja és bemutassa. Annak a jelentőségét már csak egészen éles szemmel vesszük észre, hogy Haan a harmadik versszakban *Szondinak*, a törökverő magyar hősnék a nevét magának *Zrínyinek* a nevével cseréli fel. Zrínyi Kölcseynél »a múltból felidézett cselekvő magyar« [93]. Viszont a kölcsönösség-eszme hívei a szlávot ünneplik benne. »*Hazai szláv*«: erre gondol Haan, amikor Szondi helyett Zrínyiről énekel. Szlávnak lenni,

szlávul énekelni úgy, hogy egyúttal annak a hazának a szomorú sorsáról énekeljek, amelyről Kölcsy is ír: ez ebben a fordításban Haan magatartása. Pontosan ugyanaz, amit Sárosival maguk elé tűznek: hidépítés. Csakhogy nem a magyar, hanem a szlovák etnikum felől érkezett polgári értelmiségi hidépítése.

Ezt szolgálja egyetlen novellafordítása is. Ő maga figyelmeztet rá, amikor a magyar-szláv kapcsolatok érdekében végzett munkájukról szól [94]. A *nyári éj* címen találtuk meg [95]; eredetije *Letnj noc* címen Karel Sabina alkotása [96]. Így került bele a cseh radikálisok mozgalmában fontos és rokonszenves szerepet játszó fiatal író első ízben a magyar irodalomba: a magyar-cseh kulturális kapcsolatok kutatói eddig csak későbbi magyar vonatkozásairól tudtak [97]. Haan fordítása nem méltatlan az eredeti szerzőjéhez: könnyed és gördülékeny, jól visszaadja a novella szentimentális-romantikus hangulatát. Mintha néha nyelvi nehézségei volnának: egy-két bonyolultabb szerkezetű mondatot vagy egyszerűen elhagy, vagy pedig leegyszerűsít. Itt-ott igen találó, magyaros kifejezéssel adja vissza a cseh szerző mondanivalóját, de — bizony — néha ellaposítja az eredeti színes, Prága külvárosának színeit jól visszaadó stílusát. Haan stílusérzékére vall, hogy az eredeti »Mína« női nevet »Vilmára« magyarártja. A világgá bújdosó hű szerelmes s a hűtlensége miatt póruljárt, zord férje oldaláról a halálba menekülő nő érzelmes története érdekes dokumentuma az eperjesi ifjak szláv-magyar kapcsolatokat sürgető törekvéseinek.

Felállíthatnók tehát a tételt: Sárosi Gyula a magyar, Haan Lajos pedig a szlovák haladószelemű ifjúság részéről ápolja Eperjesen a magyar-szláv irodalmi kapcsolatokat.

Igen ám, de a kérdés nem ilyen egyszerű. Haan Lajos a Szlovák Társaságban kifejtett működésével egy időben a Magyar Társaságnak is tevékeny tagja, sőt ugyanakkor, amikor a Szlovák Társaság titkára, a Magyar Társaságnak könyvtárosa, majd ottartózkodása utolsó évében alelnöke [98]! »Midőn én ily ünnepélyes módon 1856-ban könyvtárnokká lettem megválasztva, oh, mily büszke önértzet szállta meg lelkemet e kitüntetés következtében!«, — írja ő maga a Magyar Társaságban viselt tisztségéről [99]. Aki a múlt század szlovák és magyar kultúrtörténetéről sablonosan gondolkodik, méltán meghökkenhet: Haan *ugyanakkor* alelnöke a Magyar Társaságnak, amikor a Szlovák Társaságnak titkára s Vrchovský-val, Kollárral a szlovák nemzeti eszme kifejlesztéséről levelez! Már idézett szlovák költeményei mellé pedig hadd idézzük azokat a magyar zsengeit, amelyeket a Magyar Társaság *Érdemkönyv*-ében találunk meg [100]. Van közöttük néhány, amelyek a biedermeier költészetnek a példái, szervesen beleilleszkednek a Sárosival kapcsolatban említett költészetbe. A *hit* című vers a Szlovák Társaságban is tapasztalt vallásosságra, egyháziasságra utal; formája viszont azt mutatja, hogy a klasszikus versformát nemcsak Tablictól, Palkovičtól, hanem a magyar Berzsenyitől is örökli Haan [101]. Hogyne, hiszen az eperjesi Magyar Társaságban a harmincas években Berzsenyi kultusza igen élénk! Mindennél érdekesebbek azonban azok a versei, amelyek a magyar nacionalizmus hatását tükrözik. A költő magatartása e magyar versekben hasonlít a szlovák versekben tanúsított költői magatartáshoz: a Rákócziról írt versben éppúgy a múlt dicsősége ragyog fel a zordon jelen »bűfellege«

mögött, mint a *Zrínyi lelke* címűben. Viszont itt Zrínyi magyar nemzeti hős. »A magyar tör élni a hazáért« — mondja a vers egyik sora [102]. Utolsó, Eperjesen írt magyar versében pedig ezt kérdi: »Élsz még, hazámnak nemzeti szelleme?«

Olyan probléma előtt állunk itt, amelynek a megoldása nem egyszerű. Jellemtelen kétlakiságról van szó a Haan Lajos esetében? Nem valószínű; az ilyesmiről hamar lehull az álarc, Haan pedig — mint látni fogjuk — élete végéig kitartott ekkor szerzett magyar barátai mellett is, szlovák barátai mellett is. Dehát akkor hogyan oldjuk meg azt, hogy *egyszerre* tudott írni Zrínyiről, mint Slávia, s mint a magyar nemzet hősről, hogy Kollár ugyanakkor nevezte hűséges szlávnak, amikor ő hazája nemzeti szelleméről énekelt magyarul?

Egyik — Szlovák Társaságban tartott — verses beszédében végigtekint a Társaság tagjain, elmondja, ki hová való:

Geden kde Šajow breh tichy mige,
Giny kwlunam až Slowenskeho Wáhu
Tretj kuplodnym údoljm Tisy.

A fiatal diák primitív versezete mintegy átfogja az egész tágabb hazát. Haan Lajos kora ifjúságától kezdve egészen késő öregkoráig »hungarus« patrióta volt. Persze, önmagában véve ez még nem meglepő. Kollárral a »hungarus« patriotizmus vallása nem zárult le szlovák részről: éppen Stúrék, tehát az a generáció, amelyhez Haan is tartozott, vallotta, hogy a szlovákok helyezte egy federációs alapon megreformált Magyarországból sokkal realisabb, mint a vzájemnost-eszme bármilyen formában való megvalósítása esetén [103]. Haan Lajosnál viszont éppen ez a patriotizmus teszi lehetővé a két nacionalizmus összeegyeztetését, azt, hogy az ellentétek kieleződése idején tudott egyszerre magyar hazafi és nemzetéhez hű szlovák lenni. Ha ezt nem vesszük figyelembe, akkor egész további életét csupa ellentmondásnak kellene minősítenünk. Kísérjük csak Eperjesről az életútján tovább, mindenütt ebbe a látszólagos kettősségbe ütközünk [104]. Mikszáth Kálmán már anekdotázva emlegeti, hogy ha külföldön magyart keresünk, hallgassuk meg, ki beszél szlovákul. Ő meghatottan ismeri fel ezzel a módszerrel Bécsben hazájának két fiát, két teológus társát, Chotvách Andrást és Lörincsik Jánost, akikkel aztán együtt volt jóban-rosszban németországi tartózkodása alatt. Mily örömmel és meghatottsággal festi le cseh kocsisuknak, Škriwanek Vencelnek a cseh hazafiságát — ugyanakkor viszont boldogan üdvözli a Prága határában borozgató kőröstarcsai születésű magyar huszárlegényt. Prágában *Palackýval*, *Hankával*, *Šafárikkal* találkozik, *Jungmann* annyira megkedvelte, hogy az éppen akkor nyomtatásban megjelent »Drobné spisy weršem i prózú« című munkájával is megajándékozta s emlékül a nevét is beleírta [105]. Szlovákok, szászok, magyarok *együtt* — »hungari«. Mivel ezt magyarul írt naplójában nem tudja másképp lefordítani, csak azzal a szóval, hogy »magyar« — nyilván nem egészen a középkori, a latin nyelvvel minden nemzetet átfogó nemzetfogalom ez. Valamivel több annál; arra viszont mégis jó, hogy ekkor még Haan részéről egybefogja a széthullani készülő, egymás mellett élő nemzetiségeket. A vidám kocsmái mulatozásokban hol szlovák, hol magyar dalokat éneklő diákok piros-fehér-zöld pántlikát viseltek a melükön, vándorlásuk alatt boldog örömmel üdvözlik Páriška János tőróc-

megyei »olejkárt«-t (olajárust) és fiát, ugyanakkor mint hazája reprezentatív költőjét, *Vörösmartyt* szavalja Jénában *„Luden* professzornak. Kollár rajongója és fiatal pártfogoltja Jénában *Vörösmartyt* szavalja: amit irodalomtudományunk ma még inkább csak *sejt*, mint *tud* (ti. a két nagy romantikus rokonságát), íme Haan átérzi. Nem mindenütt van ez így. Mikor 1841-ben Halléban járt, szomorúan állapította meg az ott tanuló magyarországiakról, hogy: »ezek között nem volt meg az a szívélyes viszony, mely nekünk a jeni életet oly kedvessé tette. Egy csapat dühösöt volt, más csapat dühös magyar, úgy hogy ennek következtében folytonos viszálykodásban éltek egymással.« Haan az eperjesi élmények alapján nem ezt a sovíniszta szellemet árasztotta maga körül. Ő azt meséli el naplójában, hogy Waltershausen-ben szlovák dalolásuk alapján ismerték fel őket, mint »magyarok«-at, ez, persze, nem akadályozza meg abban, hogy Kollár mintájára ne bocsátkozzék szláv ősoket kutató, illetőleg kimutatni akaró naiv etimologizálásba. Berlinben egyszerre akar lengyelekkel és oroszokkal barátkozni a szláv kölcsönösség-eszme indítására és szomorúan állapítja meg, hogy a lengyelek nem akartak vele szóba állni, mert az oroszokhoz is kapcsolatot keresett. Amikor haza ér, Pozsonyból nem tud tovább menni Pest, illetőleg Békéscsaba felé, mert nincs egy vasa sem. Stúr Lajos ad neki kölcsön 10 forintot. Philipp Grimme nevű német diáktársa Stammbuch-jába pedig hazájáról, Magyarországról írt verset, mielőtt Németországot elhagyta:

Kennst du das Land, wo die Habsburger thronen?
 Wo still der Donau blonde Wellen ziehn?
 Wohl siehst du auch dort edle Millionen
 Nach Wahrheit ringen und für Freiheit glühn
 Und sich empor, mit jugendlichem Streben
 Aus niedern Staubes Dunkelheit erheben...

Ebben a hazában él ő:

Er will bezahl'n dem Vaterland die Schulden,
 Für Liebe, Licht und Wahrheit thätig sein,
 Und sollt er selbst Schmach, Kerker, Tod erdulden
 Dir, heil'ge Freiheit, nur sein Leben weih'n!
 Denn schwanger ist die Zeit mit grossen Zeichen,
 Drum Muth gefasst, wenn Stürme uns erreichen!

A polgári értelmiségi szólalt meg ebben a költeményben, benne vannak korának szabadságra áhító törekvései, de benne van a békességre vágyás is: — a sorok között az is, hogy ha majd Haan Lajos hazaér, otthon a békés polgári élet biedermeyer idilljéért, és nem a zsarnokok minden áron való legyőzéseért fog harcolni. Itt tehát már erősen mutatkoznak a polgári származás korlátai. Mint békéscsabai evangélikus lelkész, 1867 után Magyarország neves történettudósa lett, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja; jólét és általános tisztelet övezte, pedig éppen ekkor érte el a nemzetiségi harc tetőfokát. Haan viselkedése igen tanulságos ebben a korban is. Nem mondhatjuk, hogy nincs benne az opportunizmusnak bizonyos foka. A vad nemzetiségüldözés e korszakában erősen hangsúlyozza »magyar hazafi« voltát s arról még naplójában is hallgat, hogy a »magyar« szón a régi »hungarus«-nak meg-

A hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években komoly tudós, országos nevű történész, amikor kiterjedt levelezést folytat mind a magyar, mind pedig a szlovák, illetőleg cseh tudományos világ képviselőivel. A békéscsabai Megyei Könyvtár őrzi azokat a leveleket, amelyeket Sárosi Gyulától, Pavel Jozef Šafáříktól, Steinacker Gusztávtól, Trefort Ágostontól, Ján Seberíny-től, Zsilinszky Mihálytól (későbbi vejétől), Márky Sándortól, Gustav Adolf Černák-tól, Jozef Holuby-tól, Bánó Józseftől, Szabó Károlytól, Hoznek Jánostól, Szlávik Mátyástól, Nagy Ivántól, K. Pospíšiltől, Szilágyi Sándortól, Szinnyei Józseftől, Duka Tivadartól, Michal Boortól, a Magyarországi Tót Közművelődési Társulattól, dr. Wagner Lajostól, Hunfalvy Jánostól, Breznyik Jánostól, Than Mórtól, Náményi La-

jontól, František Baltík-tól, Samuel Bodorowskytól, Erdélyi Jánostól, Binder Károlytól, Székács Józseftől, František Sasinek-től, Rudolf Kubáni-tól, Prokop Kačer-től, Karel Lány-tól, Pajor Istvántól, Karol Stúr-tól (nem azonos Stúr Lajos bátyjával), Ágai Adolftól, A. V. Šemberá-tól, Thaly Kálmántól, Jozef Miloslav Hurban-tól [110], stb. kapott. Szándékosan írtuk le a levélírók névsorát az egyes levelek sorrendjében, nemzetiség szerinti szétválasztás nélkül, hogy annál szemléletesebben tudjuk illusztrálni: Haan Lajos még a magyar és szlovák burzsoázia teljes szakításának korában is megpróbálta a híd szerepét játszani. Sikerült-e neki?

Alkotott olyan műveket, amelyek még ebben a korban is a szlovák-magyar együttműködés szükségét hirdették. *Tranosciusról*, a XVII. század szlovák egyházi énekeskönyv-szerzőről szóló tanulmánya ma is használható monográfia: e művéért maga Hurban is megdicséri [111]. Szlovák részről egyetlen egyszer részesül szemrehányásban: amikor azzal vádolják, hogy *Békés vármegye hajdana* című könyvének több példányát az ún. »magyarosító pénztárnak« adta el [112].

De az együttműködést akkor propagálta a legerőteljesebben, amikor — mint történész — olyan írókkal foglalkozott, akik a patriotizmus szempontjából mintaképei lehettek. Véletlen-e, hogy Wallaszky Pálról írt értekezést, vagy Bél Mátyásról készítette el akadémiai székfoglalóját [113]? Nincs terünk rá, hogy értékezését részletesen elemezzük, lényeges mondanivalóját foglaljuk össze Zsilinszky Mihály szavaival: »Nem egészen véletlen dolog, hogy Haan Lajos, mikor őt a tek. Akadémia tagjainak díszes sorába emelte, Bél Mátyás életrajzának felolvasásával foglalta el székét. Wallaszky után ebben a jeles férfiúban találta fel saját lelkének legrokonnabb vonásait... Mint Bél Mátyás, ő is írt latinul, tótul, németül és magyarul, de azért bármelyik nyelvet használta eszközül, ... soha nem tévesztette szemei elől a magasabb és általánosabb hazai szempontokat« [114]. Zsilinszky éppen apósával kapcsolatban használja ezt a szót: »köz-haza«.

Igy született meg legismertebb műve is, a magyar, szlovák és magyarországi német történetírásnak és filológiának mind a mai napig nélkülözhetetlen forrásmunkája, a latinul írt *Jena hungarica* is [115]. Az elmondottak után könnyen leszámolhatunk azzal a kérdéssel, hogy miért írta latinul. Nemzetiség és patriotizmus összeegyeztetése: valóban az volt a célja vele, hogy a különböző nemzetiségű magyarországiakat összefogja. Kiss János, a felvilágosodás korának magyar írója épp úgy benne van művében, mint ifjúságának mintaképe és atyai barátja, Kollár (149—152. l.). A *Jena hungarica* Kollár cikke nem száraz életrajz, vagy éppen lélektelen bibliográfiai felsorolás, hanem latinul megírt szép tanulmány a költőről, és nemzeti ébresztőről. A Slávy dcera elemzése után Haan felteszi a kérdést: miért ítélik el Kollárt egyesek? Mind Kollárt, mind pedig német és magyar ellenzőit elítéli sovinizmusukért. 1858-ban a kérdés ilyen szellemű taglalása komoly tettetnek számíthatott a nemzeti elfogultság elleni harcban, még akkor is, ha nem a megszülető új, hanem az elhaló régi világ szempontjai és módszerei érvényesültek benne.

Kollárról Haan még egy tanulmányt írt 1874-ben [116]. Jelentőségét maga az évszám is meghatározza: akkor írja cikkét a már ötven éven felüli, idős tudós, amikor a szlovák gimnáziumok és a Slovenská Matica elleni hajsza folyik s amikor — a másik oldalon — Vajanskýék már

egyedül csak a cári udvartól várják a szlovák kérdés megoldását. Ő ekkor ezt írja: »A magyar közönség mindinkább figyelemmel kezdi kísérni a hazai tót irodalmat« és e kijelentésének illusztrálására vejének, Zsilinszky Mihálynak a Századok-ban közölt tudományos ismertetéseire [117], valamint Szeberényi Lajos szlovák népdalgyűjteményére hivatkozik [118]. Nem tudja, hogy mindez kiáltó hang a pusztában és nem változtat a két nemzet vezető rétege által előidézett áldatlan nemzetiségi helyzet tényén? Mintha a harmincas évek — diákkora — óta semmi sem történt volna, elmondja Kollár életét, igen érdekes adatokat közöl Wilhelmine Schmiedt iránt érzett szerelméről s arról, hogyan tudta meg Blázy Lajos kiskörösi evangélikus lelkésztől, hogy Mína a híresztelések ellenére is él s hogyan vette el feleségül. Az életrajzi részleteknek ehhez az érdekességéhez képest a költemény elemzése már lényegesen gyengébb, megmarad a sablon keretei között. Haan Lajos 1874-i Kollár-cikke a magyar-szlovák kulturális kapcsolatoknak így is komoly emléke.

Haan Lajosnak éreznie kellett, hogy a fejlődést nem tudja megállítani, hogy a kérdés nem oldható meg a történelem kerekének visszafelé forgatásával. Milyen jellemző, hogy az ezen a területen szintén egyedül harcoló Gáspár Imrére hivatkozik Kollár-cikkében és Csalomjai (Pajor István) Slávy dcera-fordítását üdvözli. Csalomjaival ebben az ügyben levelet is vált, ő világosítja fel a sekélyes műveltségű vidéki ügyvédet [119] Kollár életéről és művéről [120]. Egyébként érezte és tudta, hogy problémájával: a patriotizmus és nemzetiség összeegyeztetésével e korban egyedül maradt. Komoly lelki harcra, tusakodásra tanúskodik Naplójának az a részlete (52—53. l.), ahol előveszi a »kényes« kérdést. Felkereste Martint, Pauliny-Tóth, Francisci, Ferjenčík, Sasinek jó barátai. Ugyanakkor viszont nem tudja aláírni a szlovák burzsoázia magyargyűlöletét. De ugyanúgy tiltakozik a magyar burzsoázia szláv-gyűlölete ellen: haragszik azokra, akik — hogy az ő szavait idézzük: »túlzó magyarok« (73. l.). Mi hát a megoldás? Persze, a reformkorban felnevelkedett polgári értelmiségi a nemzetiségi kérdés helyes megoldását a múlt század hetvenes éveiben még akkor sem képes megtalálni, ha egyébként látja a nacionalizmus halálra-ítéltségét: »... a nemzetiségi súrlódások, nemzetiségi aspirációk, amelyek most Európában mindenütt divatos eszmék, sőt, maguk a nemzetiségek is, mint ilyenek, idővel el fognak múlni...« — A kozmopolitizmus határán? Ettől azért megmentette Haant szlovák népének és »hungarus« hazájának mélységes szeretete. De tovább nem tudott eljutni. Tépelődésére — mint pap — valamilyen egyetemes krisztianításban és — mint az eperjesi Szlovák Társaság volt tagja — egy kicsit Stúr tanítványaként, a szlávok uralmának beteljesedésével keresi a megoldást: »...nem lesz nacionalizmus... ez az idő, természetesen, csak későn, sok századok múlva fog bekövetkezni, ...akkor, mikor a szláv elem a maga történelmi misszióját lejátsozta. Merthogy ilyen misszió vár rá, arról nem kételkedem... A régi korban szerepelt a görög elem, utána a latin elem, a középkorban a német elem, most már a szláv elem fog következni...« Haannak ez az elmélete kópiája annak az elméletnek, amelyet Stúr a szlávok jövőjéről Hegel nyomán alakított ki.

Az osztályharcnak a nemzetiségi kérdés megoldásában játszott szerepét Haan Lajos nem ismerte fel, eddig nem tudott eljutni. A polgári tudós és a polgári gondolkodó típusa maradt. Élete és műve így is ha-

ladó hagyományt jelent azok számára, akik a magyarok és szomszédaik pozitív kapcsolatainak a múltját kutatják.

Volt-e az Eperjesen tanult írók és kulturmunkások e szláv érdeklődésének, szláv szomszédainkhoz való közeledésének elvi eredménye? Megszületett-e belőle a magyar szlavisztika első korszaka? Erre a kérdésre a reformkor és a szabadságharc után következő időszak egyik legtevékenyebb magyar irodalmi szervezőjének, *Kazinczy Gábornak*, néhány cikke alapján kíséreljük meg a feleletet. Tudjuk, hogy 1829—1832 között ő is Eperjesen tanult; ekkor születtek meg első irodalmi zsengéi, ekkor lett íróvá [121]. Egy évig együtt volt a kollégiumban Sárosival is, akivel ott komoly barátságot kötött. Ez a barátság évekig is eltartott [122], még ha időnként meg-megzavarta-is egy-egy kisebb nézeteltérés [123].

Mindannak, amit Sárosi és Haan kezdeményezett, *Kazinczy Gábor* próbált elvi alapot adni.

E cikkben szándékosan nem szöveztünk részletesebben azokról, akik a nemzetiségi vitákat kezdeményezték, pro és contra. Tudjuk, Eperjesről is kikerült egy-egy már kevésbé ismert író: *Kramarcsik Károly*, aki később a nevét »*Szatócs*«-ra magyarosította. Szlovák származása ellenére a legszenvedélyesebb magyarosító volt, ő dobta be a köztudatba a szlovák nemzeti mozgalom híveivel kapcsolatban a »pánszláv« szót, és azt minden helyzetben, mindenre alkalmazta [124]. *Kazinczy Gábor* e kritikátlan, felelőtlen magyarkodókkal szemben írja *A Felföld* című cikkét [125]. »Levéltöredék«-nek nevezi s benne a kissé túlszűfolt, cikornyás, patetikus stílusnak lehetünk a tanúi. De e pátoz nem hamis; *Kazinczy Gábor* mondatainak magas feszültségével is figyelmezteti olvasóit a kérdés fontosságára. Magán a cikken erősen meglátszik, hogy *Kazinczy* — ha polgári értelmiségi barátai révén ismerkedett is meg a szláv problémával — a középnemesség tagja s szavait elsősorban a magyar nemzet sorsát akkor intéző nemesi réteghez intézi. Ostorozza azt az elbizakodottságot, nemtörődömséget, amelyet magyar híveinél tapasztalt. »Így vagyunk a Felfölddel — mondja — Mintha világtenger szigetelne el bennünket, távol hisszük magunktól, érdekeinktől s tudatlanságunkat megszorítva, a butaságok legbutább, anyatej- és nevelés-örökölte magyar virágával cicomázzuk fel: tót nem ember. Eltaszítánk magunktól e népet, mint korcsfaját az anyakebelnek, sőt szégyeljük őt, mint fattyúágot családunk tiszta sarjájában. Pedig ugyanazon kebelben nyugvánk, ugyanazon emlékekről vevők az élet tápvérét« — mondja mementőként.

Figyelmeztetés ez a cikk, hogy a szlávoktól való elzárkózással, a szlávok kultúrájával való nemtörődéssel a magyar kultúra elszigetelődik, egyedül marad Közép-Európában. »Megvetem, ki e sorokban szláv mániát látna. Szeretem én népemet még süllyedésében is, szeretem, mint jobban senki sem« — mondja cikke további részében a Széchenyi Istvánra emlékeztető önvalomással. A magyar nép szeretete, érdekeinek védelme készteti *Kazinczyt* arra, hogy bemutassa a körülöttünk élő szlávok irodalmát, így lesz cikke a figyelmeztetés mellett program is, így történt, hogy a magyar szlavisztika első, kezdeti tapogatózásai idején elsősorban irodalmi és nem nyelvészeti érdeklődésű volt. Sajnos, a nemzeti felújulás nagy lázában *Kazinczy* egyedül maradt ezzel a programmal. Ő is készített műfordításokat. 1839-ben átültette és 1844-ben közzétette *Puskin* *Lövés* című novelláját, de e kezdeményezésnek ekkor még nem

volt folytatása [126]. Fordított orosz meséket is [127]. De az ő szláv népekkel foglalkozó tevékenységének a gerincét nem a fordítások, hanem az ismertető cikkek alkotják. E cikkek nagyrészt már a szabadságharc lezajlása után, az ötvenes évek második felében láttak napvilágot s fő céljuk, hogy a kibontakozás keresésének idején, akkor, amikor a bécsi udvar szörnyű elnyomásából Magyarország valamennyi népe kiutat keresett, felhívják a figyelmet a szlávok kultúrájára. 1849. tapasztalatai után joggal figyelmeztethette a magyar népet a cári zsarnokság veszedelmére: a cári udvartól való félelem az oka vagy legalábbis ürügye majd később, a század végén a szlávoktól való elzárkózásnak. Kazinczy Gábor még jól látja: a nép — ha valóban küzd — sikerrel tud harcolni a zsarnokság ellen. »Mióta Lengyelország felosztatott, különösen egy századnegyed óta, a hatalom minden, szellemi s anyagi eszköze, a keresztyén Európa évkönyveiben páratlan kitartással használtaték föl a rombolás és megsemmisítés munkájára; s íme, minden új rendszabály, minden új csapás megannyi bevallása a követett eljárás sikertelenségének. A nemzet él.«

Persze, éppen azért, ebben a korban igen nagy a két nemzet sorsában a hasonlóság, a magyar Kazinczy Gábor elsősorban a lengyel irodalom felé fordítja tekintetét [128]. 1839-ben *Mickiewicz tudományos művéből* — a *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*-ból fordít egy tanulmányra való részletet. Ezt az Athenaeum-ban teszi közzé *Zárándokság könyvei* címmel e megjegyzés kíséretében: »Töredék Mickiewicz európai híru munkájából« [129]. Nagyon érdekes volna tudni s további kutatásainknak föltétlenül ki kellene nyomoznia, kik voltak a forrásai. Mert — persze — nem önállóan dolgozott, ezt ebben a korszakban korai is volna várnunk tőle. »Egy lengyel kéziratból«: teszi oda alcímül Mickiewicz cikke elé a megjegyzést. Sárosi említett lengyel vonatkozásainak s Kazinczy ismertetéseinek nincs-e közös lengyel forrásuk, amely a lengyel emigrációval függ össze?

Ne értsük félre: nem egyoldalú lengyelimádatról van itt szó, nem amolyan »bújdosó lengyel« kultusról, amely a reformkorban, de különösen a szabadságharc bukása után annyira elterjedt a magyar közéletben, hogy róla nem egy magyar regényíró megemlékezett. A szláv népek közül Kazinczy Gábor csak előtérbe helyezte a lengyelt — védekezés volt ez a cári udvar terjeszkedési politikája ellen — de emellett cikkeivel a korabeli szláv kölcsönösségi (vzájmnost-) törekvésekkel szemben igyekezett magyar álláspontot kialakítani s ezzel akart feleletet adni a kérdésre, hogy miképpen illeszkedjék bele a magyar nemzet a körülötte minden égtájon szervezkedő szlávok világába. A kérdésnek ebben a formában való felvetése a kor nacionalizmusára jellemző, de annál a nacionalizmusnál, amely nem törődött szomszédainkkal s öncélúan, csak önmagában ápolta a magyar kultúrát, mindenestre haladóbb álláspontot jelent. Kazinczy *Mickiewicz*-nek a Collège de France-on tartott előadásai-val kapcsolatban igyekszik kifejtetni a maga álláspontját a szláv kérdésben [130]. Jól ismeri a különböző elméleteket és törekvéseket, még azokat a naiv etimológiákat is, amelyekkel a szlávok nevét különböző szótövekből származtatják (sláva = dicsőség; slovo = szó; slavus = rabszolga). Ahhoz képest, hogy a múlt század ötvenes éveiben vagyunk, azt kell mondanunk, hogy Kazinczy Gábornak igen nagy volt az éleslátása. Jól látta, hogy használják fel terjeszkedni akaró nagyhatalmak (elsősorban

az orosz cári udvar) a szláv kölcsönösség, közösség eszméjét a maguk terjeszkedésére. De ő nem áll meg ennek a pusztá rögzítésénél. »Van számos szláv nyelv, van számos szláv fajnak történelme, hazája, irodalma.« A magyar írónak ezeket megismerni a kötelessége. Csoda-e, ha Kazinczy Gábor szerint lengyel közvetítéssel? A kor magyar írója számára a szlávok közül a lengyel a példa.

Nem csoda tehát az sem, hogy az ukránokról is lengyel forrás alapján írt [131]. A bolgárokról szóló ismertetésnek azonban már cseh forrása van [132]. Nem feledkezik meg a románokról sem: bár nem szláv nép, de a magyarság szomszédja s az Eperjesről hozott hagyomány parancsolja, hogy minden szomszédunkkal egyforma szeretettel törődjünk. A forrás egyébként itt is szláv kapcsolatra utal [133].

Végezetül még egy érdekes kapcsolatra hívjuk fel a figyelmet. *Mérszáros Károly*, »A magyarországi oroszok története« című monográfia írója [134], munkatársa volt Sárosi »Az én albumom« című kiadványának s 1857-ben vele együtt szerkesztette a »Magyar évlapok« című folyóiratot [135]. A szláv népek regéiről szóló cikkében ő használja először a magyar nyelvben a mai Szlovákia lakóira a »tót« helyett a »szlovák« elnevezést: »Slowak« [136].

Egyébként sem Sárosi, sem Haan gyakorlati kezdeményezésének, sem Kazinczy Gábor elvi-elméleti munkásságának nem lett folytatása. 1867 után a magyar uralkodó osztályok ki nem mondott, de annál inkább megvalósított jelszava: »Slavica non leguntur«. A módszeres, tudományos szláv-kutatás aztán már inkább csak a nyelvtudomány terén indul meg. A mi nemzedékünk feladata, hogy a mulasztottakat az irodalomtörténet-írás terén is megfeszített munkával, sürgősen pótolja.

JEGYZETEK

- [1] Ján Kalinčiak: O literatúre a o l'ud'och. Bratislava, 1949. Pravda. Vlastný životopis Jána Kalinčiaka. 29. l.
- [2] Hóman-Szekfű: Magyar történet. Bp., 1936. Egyetemi Nyomda. V. 370—371. l.
- [3] Daniel Rapant: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. I. Úvod. 33—52. l.
- [4] Vö.: X. Y. Z. cikkét a Társalkodó 1841. I. 20. számában. Közli: Rapant, i. m. II. Dokumenty 115—122. l.
- [5] Emlékbeszéd. Haan Lajos emlékezete. — Emlékbeszédek a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól. Bp., 1893. 6. l.
- [6] Ladislav Tóth: La Société Hongroise de Prešov. Revue d'histoire comparée. XXV., 1947. Tome V., No. 3. 50—58. l.
- [7] Gömöry János: Az eperjesi ev. kollégium rövid története. Prešov, 1933. 37. l.
- [8] Vö.: Pulszky Ferenc: Életem és korom. I. Második kiadás. Bp., 1884. Franklin. 9. l.
- [9] Berzeviczy Albert: Régi emlékek. Bp., 1907. Révai 50. l.
- [10] Vö.: Bisztray Gyula: Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése. Bp., 1954. Akadémiai Kiadó. 15. l.
- [11] Vö.: Vahot Imre Emlékiratai. Kiadta Vahot Gyula. II. kiad. H. n., 1890. 105. l.
- [12] Gömöry János: Tapoly-lucskai és kükemezei Bánó Miklós ifjúsága. Eperjes, 1929. Minerva. 19. l.
- [13] Gömöry János: Eperjes. — Tátra-almanach. Pozsony, 1938. Tátra kiadás. 138. l.
- [14] Eperjes, Jelenkor, 1841. jan. 19. 22. l.
- [15] L.: Haan Lajos békéscsabai lelkész naplója. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában. 1952. Quart. Hung. jelzéssel. 10. l. — A továbbiakban e művet csak Napló címen fogom idézni.

- [16] R.: Sárosi Gyula életrajza. Életképek, 1845. 310. l.
- [17] Napló, 7. l.
- [18] Belo Klein—Tesnoskalský: Jonáš Záborský. Slovenské pohľady, 1927. 489. l.
- [19] Nevét »Munyay«-nak írjuk, úgy, ahogy ő írta. Több szlovák forrás »Muňay«-nak írja.
- [20] Pulszky, i. m. 19. l. — Vö.: Garami Richard: Az eperjesi collégium magyar nyelv-művelő társaság vázlatos története. 1878. 3. l. — Mikola János: A collégiumi Magyar Társaság története. Az eperjesi kollégium értesítőjében az 1902—1903. iskolai évről. Eperjes, 1903. 2—3. l.
- [21] Dr. Ervín Lazar: Slovenská spoločnosť na Evanjelickom Kolégiu v Prešove. Cirkevné Listy, 1946. 163. l. — Jozef Repčák: Knižnica slovenskej študujúcej mládeže na ev. kolégiu v Prešove v 19. storočí. Slovenská národná knižnica. I. roč. I. čís. 1944. február. 15—19. l.
- [22] Jonáš Záborský: Vlastný životopis. Slovenské pohľady, 1912. 56. l. — Repčák, i. m.
- [23] Benkő István: Székács József élete és irodalmi munkássága. Marosvásárhely, 1901. 21—22. l. — Mikola, i. m. 10. l.
- [24] Uo.: 35. l.
- [25] Napló, 7. l.
- [26] L. Kollárnak Haan Lajoshoz, a Spoločnosť akkori titkárához írt — kelet nélküli — levelét a békéscsabai Megyei Könyvtár kéziratárában a Rk. 8. jelzésű, Haan Lajos bcsabai ev. lelkészhez irodalmi tekintetben intézett levelek c. kötetben.
- [27] Záborský, i. m. 56. l.
- [28] Sziklay László: A századvég ellenzéki irodalmának történetéből. Gáspár Imre. Bp., 1955. Művelt Nép. 28. l.
- [29] Milan Pišút: Básnik Janko Král' a jeho dráma sveta. Martin, 1948. Matica, 21. l.
- [30] Vö.: R., i. m. 309. l.
- [31] Vö.: Napló, 1—3. l.
- [32] Ballagi Mór: Emlékezés Székács József l. tag fölött. Bp., 1879. Magyar Tudományos Akadémia. 5. l.
- [33] Benkő, i. m. 3—4. l.
- [34] Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. Pest, 1870. Lauffer Vilmos. 79. l.
- [35] Napló, 6. l.
- [36] Vö.: Ballagi, i. m. 7—8. l., — Benkő: i. m. 5—6. l.
- [37] Lakner Ilona: Sárosi Gyula élete és költészete. Debrecen, 1938. 6. l.
- [38] Napló, 6. l. A kiemelés tőlünk.
- [39] Lakner, i. m. 6. l. — R.: i. m., 309. l.
- [40] Napló, 6. l.
- [41] Bisztray, i. m. 458. l. 1826—27-ben 10—11 éves.
- [42] Napló, 1. l.
- [43] A mezőberényi gimnázium bizonyítványkönyvei jelenleg az Állami Vajda Péter Gimnázium (Szarvas.) birtokában. Haan Lajos itt Haan Augustus' néven szerepel (Haan szülei »Augustus Ludovicus«-ra keresztelték. L. Napló, 1. l.) Sárosi pedig »Sárosy Ludovicus« néven (Sárosi keresztnéve eredetileg a »Lajos« volt, csak akkor vette föl — költői névül — a Gyula nevet, amikor mostoha-atyja rossz szemmel nézte költői szárnypróbálgatásait.) R., i. m. 310. l.
- [44] Ballagi, i. m. 9. l.
- [45] A Koszoróban 1830-ban és 1831-ben s az Aurórában 1831—33 között. Vö.: Benkő, i. m. 19. l. 1. sz. jegyzet. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp., 1927. Magyar Tudományos Akadémia. 144. l.
- [46] Szerb népdalok és hőregék. Az eredetiből fordítá Székács József. Pest, 1836. Trattner. — Pl.: 3., 36—37. l.
- [47] Horváth János, i. m. 144. l.
- [48] L. esetét a magyar tanulókra kezdetben ellenszenvvel tekintő Kraizel András tanárral. R., i. m. 310. l.
- [49] Napló, 7. l.
- [50] R., i. m. 309. l.
- [51] Benkő, i. m. 3. l.
- [52] Napló, 1—2. l.

- [53] O užitečnom sadenj dohana rozmluwánj pre lud čabiansky. Szarvas, 1845. Vö.: Haan Lajos: Békés vármegye..., i. m. 91. l.
- [54] Napló, 4. l.
- [55] Napló, 3. l., 12—13. l.
- [56] Vö.: Petényi Salomonnak Haan Lajoshoz írott levelével Pest, »1848^{ki} télhó 17^{én}« keltezéssel. A békéscsabai Megyei Könyvtár kéziratárában az idézett Rk. 8. jelzésű kötetben.
- [57] Napló. 3. l.
- [58] Születési anyakönyvi kivonata, amelyet Sámsonházán, 1954. VIII. 14-én Sztelho Mátyás evangélikus lelkész állított ki, a szerző birtokában.
- [59] Napló, 28. l.
- [60] Vö.: R., i. m. 310. l. — Garami, i. m. 3. sz., 20. l., 4. sz., 30. l: — Abafi Lajos: Sárosi Gyula. Náményi Lajos: Sárosy Album. Arad, 1889. 7—39. l. — Mikola, i. m. 11. l. — Lakner, i. m. 10—20. l. — Ladislás Tóth, i. m. 54. l. — Bisztray, i. m. 14—15. l.
- [61] Ladislás Tóth, i. m. 55. l.
- [62] Haan Lajos: Ifjúkori visszaemlékezés Sárosy Gyulára. Sárosy Album, i. m. 40—49. l. — Bisztray, i. m. 540. l.
- [63] Pamětník Společnosti Slowenské w Prešowě. 201 számozott, 89 számozatlan lap. Hálás köszönet Dr. Milan Pišút egyetemi tanárnak, hogy a kezünkbe adta! Ismerteti: Alexander Hirner: Pamětník Společnosti slowenské w Prešowě a neznáma štúdia o básnictve zo školského roku 1843—44. Slovenská literatúra, I. évf., 1954. 2. sz. 232—246. l.
- [64] A Magyar—Szlovák irodalmi kapcsolatok a XIX. században c. cikkben. Világirodalmi Figyelő, 1958. 3. sz.
- [65] Sárosi igen fogékony volt az idegen nyelvek iránt, de azokat csak felületesen tanulta meg. Vö.: Bisztray, i. m. 464. l.
- [66] A Slávy dcera Předzpěw-jének fordítását később Csalomjai (Pajor István) készítette el, s közölte Gáspár Imre: A tót irodalomból c. tanulmányában. Figyelő, 1876. Önállóan is megjelent: Előének a Sláwy dcérához c. Pesti Napló, 1874. VI. 11. Esti kiadás, Nógrádi Lapok, 1874. VI. 21. — Devecseri Gábor csak részletet fordított le a Předzpěw-ből. Hegedűs András és Kovács Endre: Cseh és szlovák költők antológiája 20. l.-n. — Haan Lajos: Kollár János és Sláwy dcérája c. cikkében (Magyarország és a Nagyvilág, 1874. 492—493. l.) idézi magyarul a Předzpěw négy első sorát. Ez az idézet nem azonos Csalomjai fordításának négy első sorával. A Haan-idézte négy sor így hangzik:

Itt van hát az a föld, könnyező szemeimnek előtte,
Népemnek hajdan bölcseje, most ravatal.
Állj meg láb, szent hely mindaz, valamerre lépsz,
S bús szemedet fordítsd ég fele, Tátra fia.

Csalomjainál:

Itt terül ím, ama föld, könnyüimtől ázva előttem!
Egykor bölcsöd, most, Szlávia népe, sírod!
Állj, ne tapodj, láb, mert szent itt minden rög, mire lépsz,
Tátrák gyermeke, föl, bizton az égre tekints!

Ha csak nem maga Haan kísérletezett a négy sor lefordításával, akkor talán ennyit megőrzött barátja, Sárosi művéből. Ő maga említ még egy fordítást; úgy tudja, hogy azt Steltzer Frigyes evangélikus lelkész készítette s a Pesti Napló 1873. évfolyamában tette közzé. Alaposan végignéztük a jelzett évfolyamot, de nem találtuk benne Kollárnak ezt a szerintünk meg sem született magyar tolmácsolását. Haan valószínűleg Csalomjainak a Pesti Napló 1874-i évfolyamában valóban megjelent fordítására gondolt s cikkében az adatot tévesen közölte.

- [67] I. A szerencsétlen Míla. II. A két szerelmes. Mindkettőt lásd: Jaczint, zsebkönyv. 1836. Szerkeszté és kiadja Kovács Sámuel Eperjesen. Kassán, Werfer Károly, 112—117. l. — Aglája, Zsebkalendárium szépeink számára 1838. évre Kassán, Werfer Károly. 112—117. l. — Vö.: Bisztray, i. m. 463. l.

- [68] »S íme, mint az ifjak csókolódnak,
Megjön a szép lányka mostohája,
És leszidva űzi el Ruzsinkát.
Szép Ruzsinkát s Dragulovity Milánt.
S nem irigylük többé a galambkák
Hó galambkák anda csókolását.«

- [69] Vö.: Horváth János, i. m. 145. l.
[70] L. Bisztray, i. m. 122—129. l. Magyarázata uo. 470—471. l.
[71] Bisztray téved, amikor azt állítja, hogy Sárosi szlovákul Eperjesen tanult meg. Fentebb láttuk, hogy Szarvason s Mezöberényben már volt alkalma szlovákul megtanulni. De hogy a lengyelt itt sajátította el, nagyon valószínű. I. m., 464. l.
[72] Emlékeztetés. (Ösy álnévvel a Jaczint, ill. Aglája, i. m. 198. l.-n). A csók. Bisztray, i. m. 129—131. l. Ennél a megjegyzés: »Lengyelből szabadon.«
[73] V. Gy.: Sárosy Gyula drámája. Nefelejts, 1867. IX. évf., 58. l.
[74] Lakner, i. m. 20. l.
[75] Bisztray, i. m. 188—189. l. Magyarázata, uo. 489. l.
[76] V. Gy.: i. m., 58. l. — Abafi, l. m. 18—20. l.; — Lakner, i. m., 20—21. l.
[77] Itt Kazinczy Gábor felajánlja, hogy ír róla, sőt szemelvényeket közöl a már elkészült, de csiszolásra szoruló színdarabból. Kelet nélküli levelét, l. Bisztray, i. m. 372. l.
[78] Lakner, i. m. 67. l. — Bisztray, i. m. 615. l.
[79] Pulszky Ferenchez szeptember 19-én írt levelében. Bisztray, i. m. 376. l.
[80] Bisztray, i. m. 26. l.
[81] Vö.: Lakner i. m. 31. l. — Bisztray, i. m. 406. l.
[82] L. 63. sz. jegyzet.
[83] Haan Lajosnak a Pamětnjk-ben a következő fiatalkori verses művei jelentek meg 1834—39-ben: Herkul (47—49. l.) Čistého a dokonalého štěstj na zemi nehledeg (56—57. l.); Na J. Kollára (72. l.); Oda k Národu (76—78. l.); Miloš Obilič (87—89. l.); Lázár umjregicj na Kosowě do 15^{ho} čerwna r. 1389. (89. l.); Oda při prjležitosti perweho sedenj Společnosti česko-slowenské w Pressowě r. 1836. řečnená (95—97. l.); Zarmucenj nad vlastj dle Básnjře Kölceyho (97—99. l.); Epiğramm (99. l.); Emma (9—9—100. l.); Reč v poslednjm Sedenj S. Čslowanské w Prešowe. R. 1837. dně 21. Čerwna deržaná. (104—106. l.); Wolenj barew (-Z maďarského, dle Garayho-) (119—120. l.); Wlast a Národ (121. l.); Polan po bitwě Z wěku polské rewolucie r. 1831. (124—125. l.); Oda při prjležitosti poslednjho Sedenj Společnosti Čslowanské w Prešově dne 20^{ho} Čerwna 1838 řečnená. (128—129. l.); Oda na laučbu Společnosti Čslow. Prešowské s gegjm půwodcom výborně učeným Pánem Bohosl. Čekatelem Jozefem Srenka (132—133. l.); Polan z roku 1835^{ho} (134. l.); Modlitba páně 164—166. l.); Wyhnanec umjragicj (167. l.); Laučenj se Společnostj (169—171. l.).
[84] Az egyes verseket nem maga a szerző, hanem minden évben egy-egy kéz (valószínűleg a jegyzőé) írta be a Pamětnik-be. Jellemzőnek tartjuk az egész Společnost' tagjainak helyesírási ingadozásait s ezért megőriztük az eredeti ortográfiát.
[85] Napló, 10. l.
[86] L. 39. és 40. számú jegyzet.
[87] Srenka beszédeit prózában mondotta, a Haan 111. sz. alatt felsorolt beszédei versben szólnak.
[88] Azonos azzal az Alexander Vrchovský-val, akinél Janko Král' is ügyvédbojtár volt. A levél kelte »W Prešowe 1839 dne 25^{ho} Unora.«, a Slovenská Matica kéziratárában, Martin-ban.
[89] Kelet nélkül, de még nyilván eperjesi tartózkodása alatt hozzá intézett levelében. A békéscsabai Megyei Könyvtár kéziratárában Rk. 8. jelzésű, idézett kötetben, 1. sz. alatt.
[90] Vö.: Bisztray, i. m. 470—471. l.

Kdež gest vlast ta, nad kteraužto ruka
 Panovala krále Swatopluka.
 Genž swym gmenem sladky cyt budj:
 Gjžto Slawa selzave spomjna
 Marně rázně swe prsy wypjna.
 Wlastnj Syn genž wyhnan gsa bludj.

Tu hle ta vlast! Ne gak nekdy byla.
 Uroda wnj wpauš se proměnila.
 Udatnosti vlast to wjc nenj.
 Zhasla laska, zhasla taužba čilá
 Genž si, cestu wzchuru prok leštila
 Chlarné scdce wlednem persu čnj.

Kdež jest werch a prjkry zamek na njm
 Kdežto Zrjni Turka mečem chladnym
 Swug žiwot dal, za vlast padage
 Odkud Slawa swjtj a swau žarj.
 Oswěcuge wěk ten rekau starj.
 Blesk na prjštj čas wylewage?

Tu hle werch a zboreniště nad njm
 Genž i reka křiže hrubem chladnym
 I wsj Slawu wjeznau geho;
 Pod njm upj ah! wěk nezdárilý.
 A do hůry zrak swúg málosily
 Když wypjna, hanba kry geho.

Kdež gest Narod, genž si nabogišti
 Zasluhowat' bobkowého ljtj
 Na dědič swých šlepegech umel.
 Genž trpel a zlydy?w tých padnul
 Awšak predce nikdy neodmladnul.
 W prjtomnosctj čas se prjstj stkwěl.

Pautnjk postog! Krew necista byla
 Genž potomku techto porodila.
 Gichžto srdce chladne zlost' kryge;
 Narod ten genž umel na bogišti
 Zaslaužit' si bobkowého ljtj,
 Wjc nenj gen dle gména žige!!!

[92] Bisztray, i. m., 546. l.

[93] Szauder József: Kölcsy Ferenc. Bp., 1955. Művelt Nép. 170. l.

[94] Haan Lajos: Ifjúkori visszaemlékezés Sárosy Gyulára. Náményi: Sárosy-album, i. m. 48—49. l. — Napló, 7. l.

[95] A nyári éj. Sz... után Haan Lajos. Közlemények az élet és tudományok köréből. Bp., 1841. télutó 26-án. 129—130. l.

[96] Karel Sabinský: Letnj noc. Kwěty, 1839. VII. 4. 209—211. l. — Sabinský: Karel Sabina álneve. Antonín Dolenský: Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře. Praha, é. n. Knihovna přehledu revuí, 5. köt. 25.

[97] Vö.: Kovács Endre: Magyar—cseh történelmi kapcsolatok. Bp., 1952. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. 288. l.

[98] Napló, 7. l. — Mikola, i. m. 14. l.

[99] Haan, Ifjúkori..., i. m. 45. l.

[100] Az Eperjesi Magyar Társaság Érdemkönyve. 8° alakú, félbörkötéses könyv. 299 számozott lappal a volt eperjesi ev. kollégium levéltárában. — Haan versei: A méh (51. l.); A temetőn (52—53. l.); Panaszt (70—71. l.); Rákóczy (78—79. l.); Zrínyi lelke (127. l.); A hit (162. l.); Virad, haladjunk! (185—186. l.) — Az utolsó vers címében szándékosan hagytuk meg a helyesírási hibát.

[101] Erre — példaképpen — csak egy versszakát idézzük:

Sajkám feléd tart, hogyha a nemtűfén
Kéjeknek árján hányatik a dicső!

S ekkor tebenned békre (sic; békére helyett) vágyó
Horgonya fog kikötőt találni.

- [102] Haan kiemelése.
- [103] Viktor Kochol: Poézia štúrovcov. Bratislava, 1955. SAV. 35. l.
- [104] Németországi életére és további sorsára vonatkozó adataimat a Naplóból veszem. Csak ott fogom állításaimat dokumentálni, ahol más forrásom volt.
- [105] Tóth László állítása, hogy Palacký, Jungmann és a többiek a szemére hányták hungarus patriotizmusát (La société..., i. m., 55. l., 1. sz. jegyzet) nyilván tévedés.
- [106] Pamětnosti B. Čabanské ku stoletní památce taměgssjho starého ew. chrámu sepsal Ludwjk Haan. Buda, 1945. Egyetemi Nyomda. — Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról, az ottani ev. ó templom százados ünnepe alkalmára érkezett Haan Lajos. Nagyvárad, 1845. Tichy Alajos.
- [107] Pamětnosti Běkéš-Čabánske sdelil Ludewit Haan ew. Sl. B. Kazatel. Pest, 1866. Hornyánszky és Hummel.
- [108] Čaplovič: Pamětnosti B. Čabanské... Orol Tatránski, 1846. IX. 22. 334. l. Literatúra. — Érdekes hogy Čaplovičnak erről a cikkéről sem Szinnyei, sem Gulyás bibliográfiája nem tud. Vö.: Rizner, I. 257. l.
- [109] »Pest, 1848^{ki} télhó 17én.« A levél érdekes dokumentuma a kor kétnyelvű értelmiségének: hol magyar-, hol szlovák nyelvű. A már idézett Rk. 8. jelzésű kötetben a békéscsabai Megyei Könyvtár kéziratárában. Az idézett mondat fordítása: »Kollár a Te szlovák intonációjú magyar költészetednek nagyon... megörült... Tréfán kívül, Kollárnak a Te munkád és vállalkozásod nagyon tetszik, az általad és Straka által költött csaknem valamennyi éneket elolvastuk, mégpedig gyönyörködve olvastuk el! Sőt, Kollár néhányat elénekelt a szlovák hangjegyek alapján és elismerte, hogy neki a magyar nyelv még soha sem szólt oly gyönyörködtetőn, mint ezekben a dalokban. No, még megmagyarosodik nekünk.«
- [110] A békéscsabai Megyei Könyvtár kéziratárában Rk 25, Rk 28, Rk 8 jelzésű kötetekben. Kár, hogy egy kötet — éppen az, amelyben Hurban levelei voltak — időközben eltűnt.
- [111] Ludevít Haan: Jiří Tranovský. Cirkevní Listy, 1872. 234—236. l.
- [112] Národný hlásnik, III. évf. 3. sz. 84—85., 86—87. l. Dopisy.
- [113] Haan Lajos: Bél Mátyás. Bp., 1879. Magyar Tudományos Akadémia.
- [114] Emlékezésed, i. m. 2. l.
- [115] Jena hungarica sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Ienensi adscriptorum. Auctore A. Ludovico Haan, Gyulae, 1858. — A Jénában tanult magyarországiakról szóló tudományos munkáknak ma is komoly forrása. Vö.: Othmar Feyl: Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena. Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller Universität. Jena, Thüringen. Jahrgang 3. 1953—54. 415. l.
- [116] Kollár János és Sláwy dcerája. Magyarország és a Nagyvilág, 1874. 492—493. l.
- [117] Zsilinszky Mihály: Tót történeti szemle 1871-ről. A »Matica Slovenska« évkönyvei. Két kötet. Századok, 1872. 39—46. l. — Ua.: Tóth történeti szemle 1872-ből. (A »Matica« évkönyvei, szerkeszti Pauliny-Tót V.) uo., 1873. 338—343. l. — ua.: Tót történelmi szemle 1873-ról. (A »Matica« évkönyvei, szerkeszti Pauliny-Tóth Vilmos). Uo., 1874. 340—344. l.
- [118] Tót népdalok. Fordították: Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar, Törs Kálmán. Pest, 1866. Kisfaludy Társaság.
- [119] Vö.: Sziklay, A századvég..., i. m., 81—82. l.
- [120] Pajor Istvánról szóló két levelét (az egyiket »B. Csabán 1874. Oct. 14« keltezéssel, a másikat kelet nélkül), l. a Széchenyi Könyvtár kéziratárában N. M. 1824/61. jelzés alatt.
- [121] Gál János: Kazinczy Gábor írói és politikai működése. Bp., 1918. 10. l.
- [122] Vö.: Kazinczy Gábornak Sárosihoz írt levelével. Bisztray, i. m. 371—372. l.
- [123] Sárosit bántotta, hogy Kazinczy egy időben neheztelt rá. »Gábort melegen üdvözlöm, Kérd meg, ne haragudjék már« — írja 1844-ben Szemere Miklósnak. Bisztray, i. m. 408. l.

- [124] *Napló*, 20. 1. »Eleven ész és mindenekelőtt nagy száj«: írja róla Haan nagy ellenszenvvel.
- [125] *Athenaeum*, 1839. Második félév. 245—247. 1.
- [126] Komlós Aladár: Puskin a magyar irodalomban. *Filológiai Közlöny*, 1955. szeptember. 333. 1.
- [127] A testnélküli lélek. (Orosz mese.) *Athenaeum*, 1838. Második félév, 112—115. 1. — Hol telnek a rákok. (Orosz történet.) *Uo.*, 1839. II. félév. 764—767. 1.
- [128] Mickiewicz Ádám: Egy lengyel kéziratból közli Kazinczy Gábor. *Új Magyar Múzeum*, 1856. 49—68. 1. — K. G. (Kazinczy Gábor): Lengyel irodalom. *Uo.*, 1858. I. köt. — *Ua.*: Lengyelország., *uo.* 1858. I. köt. 108—111. 1, *Vö.*: Csapláros István: A múlt század lengyel irodalma Magyarországon. Bp., 1941. 7. 1.
- [129] Kozocsa Sándor: Mickiewicz Magyarországon. Bp., 1955. 12. 1.
- [130] Idézett cikk, 61—64. 1.
- [131] A ruszinok. Egy lengyelnek kéziratából közli Kazinczy Gábor. *Új Magyar Múzeum*, 1855. I. kötet. 204—213. 1.
- [132] Kazinczy Gábor: Bulgárok. (A »Bulgár és oláh litteratúra« c. rovatban). *Tudománytár. Litteratúra* Almási Balogh Pál. 1841. 167—169. 1. »Purkinje után.«
- [133] *Ua.*: Oláhok. *Uo.* 169—171. 1. »Orosz forrásból.«
- [134] Pest, 1850.
- [135] Bisztray, i. m. 584. 1.
- [136] A tót népek regéi. Hasznos mulatságok, 1835. jan. 31. Mészáros itt a »tót« szóval a szlávokat jelöli.

О НАЧАЛАХ ВЕНГЕРСКОЙ СЛАВИСТИКИ

Л. Сиклаи

В первой половине 19-го века мы были свидетелями резких национальных борьб в старой Венгрии. Этим оglasились и школы сегодняшней Словакии. Исключением оказался только лютеранский лицей в городе Прешов, где под руководством Дьюла Шароши и Лайош Хаан создавалась маленькая группа, которая хлопотала о поддержке венгерско-славянской дружбы и в литературе. В результате этого прешовского стремления создавался целый ряд серьёзных связей. Венгерский поэт, Дьюла Шароши обогатил нашу литературу песнями на польскую и на югославянскую тему. Лайош Хаан перевел на чешский язык произведения Кёлчен и Яноша Гараи, одну из новелл революционера Сабина на венгерский, и до конца своей жизни пробыв борцом за славяно-венгерское сближение. Статья «Нагорье» Габора Казинци свидетельствует о том, что во время самых резких борьб господствующих классов этих двух наций были такие передовые мыслители, которые напирали на сотрудничество.

ÜBER DIE ANFÄNGE DER UNGARISCHEN SLAWISTIK

Von *L. Sziklay*

Die erste Hälfte des XIX. Jahrhunderts war eine zeit des Kampfes der Nationalitäten im alten Ungarn. Von diesem Kampfe widerhallten auch die Mittelschulen der heutigen Slowakei. Nur das evangelische Lizeum in Prešov war eine Ausnahme. Hier bildete sich unter der Leitung von Gyula Sárosi und Lajos Haan eine kleine Garde, die die Pflege der ungarisch-slowakischen Freundschaft in der Literatur anregte. Die Folge der Eperjeser Bestrebungen wurde eine ganze Reihe erster Wechselbeziehungen. Der ungarische Dichter, Gyula Sárosi, schrieb drei slowakische Gedichte, übersetzte die Werke polnischer und südslawischer Dichter und bereicherte unsere Literatur durch ein Theaterstück böhmischen und polnischen Inhalts. Lajos Haan übersetzte die Werke Kölcseys und János Garays ins Böhmische, eine Novelle des Revolutionärs, Sabina, ins Ungarische. Er blieb bis zu seinem Lebensende ein Vorkämpfer der slawisch-ungarischen Annäherung. Der »Felföld« (hier in der Bedeutung »Oberungarn«) betitelte Artikel Gábor Kazinczy beweist, dass es auch zur Zeit der schärfster Kämpfe zwischen den herrschenden Klassen der beiden Nationen fortschrittliche Denker gab, die die Kooperation wünschten und förderten.